

Nastavna tema "Ekološke promjene" u sklopu nastavnog predmeta Sociologija u gimnazijama

---

Nizek, Karla

Master's thesis / Diplomski rad

2022

Degree Grantor / Ustanova koja je dodijelila akademski / stručni stupanj: **University of Zagreb, Faculty of Humanities and Social Sciences / Sveučilište u Zagrebu, Filozofski fakultet**

Permanent link / Trajna poveznica: <https://urn.nsk.hr/urn:nbn:hr:131:504703>

Rights / Prava: [In copyright](#)/[Zaštićeno autorskim pravom.](#)

Download date / Datum preuzimanja: **2023-02-06**

Repository / Repozitorij:

[ODRAZ - open repository of the University of Zagreb Faculty of Humanities and Social Sciences](#)

SVEUČILIŠTE U ZAGREBU

FILOZOFSKI FAKULTET

Odsjek za sociologiju

Diplomski rad

**NASTAVNA TEMA „EKOLOŠKE PROMJENE“ U SKLOPU
NASTAVNOG PREDMETA SOCIOLOGIJA U GIMNAZIJAMA -
KOMPARATIVNA ANALIZA UDŽBENIKA**

Karla Nizek

Mentorica: izv. prof. dr. sc. Tijana Trako Poljak

Zagreb, rujan 2022.

Sadržaj

1. Uvod.....	1
2. Cilj rada i istraživačka pitanja	2
3. Teorijski okvir	4
3.1. Ekološki odgoj	4
3.2. Ekološki odgoj u Hrvatskoj	8
3.3. „Nacionalni kurikulum međupredmetne teme Održivi razvoj“	10
3.4. „Kurikulum nastavnog predmeta Sociologija za gimnazije“	12
3.5. „Udžbenički standard“	14
4. Metodologija.....	15
5. Analiza udžbenika.....	15
5.1. „Sociologija“, Nenad Fanuko, 1997.....	15
5.2. „Sociologija“, Nenad Fanuko, 2005.....	19
5.3. „Sociologija – udžbenik sociologije za srednje škole“, Zvonimir Bošnjak, Zlata Paštar, Anton Vukelić, 2020.....	23
5.4. „Sociologija – udžbenik sociologije s dodatnim digitalnim sadržajima u trećem razredu gimnazija“, Vanja Dergić, Filip Čiček, Staša Šoh, 2020.....	27
6. Diskusija.....	32
7. Zaključak	34
8. Literatura	36
9. Sažetak	39

1. Uvod

„Sve su stvari međusobno povezane. Sve što zadesi Zemlju, zadesi i djecu Zemlje“ - ovaj citat potječe iz pisma indijanskog poglavice Seattlea, poglavice Sukvamiš i Duvamiš Indijanaca iz Sjeverne Amerike, a usmjeren je na kritiku društva, ljudsku pohlepu i čovjekovo otuđenje od Zemlje (Fanuko, 2005: 283). Iako je ovo pismo napisano 1855. godine, čovjekov nasilni odnos prema prirodi i danas je gorući društveni problem. Stoga, iako su teme iz područja ekologije na početku bile zastupljene primarno u prirodnim znanostima, doprinos društvenih znanosti, pa tako i sociologije, boljem i jasnijem shvaćaju ove kompleksne problematike postao je neophodan (Lepir, 1991: 214). U tom se kontekstu još 1970-ih godina, kada je svijest o ekološkim problemima postala jača i globalna, formirala socijalna ekologija kao primarno sociološka znanstvena disciplina koja se bavi čovjekovim utjecajem na ekosustav, a s naglaskom upravo na problemima uzrokovanim njegovom višestoljetnom dominacijom nad prirodom i okolišem.

Kao posljedica mnogobrojnih i intenzivnih društvenih promjena poput porasta stanovništva, urbanizacije, razvoja poljoprivrede, industrije, prometa i turizma, povećanja količine i pojave novih vrsta otpada, velike potrošnje fosilnih goriva i mnogih drugih pojavili su se prvi značajniji ekološki problemi (Afrić, 2002: 578). Mladen Črnjar ih u svojoj knjizi „Ekonomika i politika zaštite okoliša“ definira kao „bilo koja promjena stanja u fizičkom okolišu do koje je došlo zbog ljudske aktivnosti kojom se narušava to stanje, a ima učinke koje društvo drži neprihvatljivim po prihvaćenim ekološkim normama“ (prema Afrić, 2002: 579). Sociologija, odnosno socijalna ekologija i njoj srodne sociološke poddiscipline, u okvir ove teme pak fokus stavljaju na čovjeka i njegov odnos i interakciju s prirodom i prirodnim okolišem, kroz promatranje čovjeka kao individue i socijalizirane ličnosti, kroz izučavanje različitih grupa, društava i kultura, kao i kroz analizu različitih društvenih zbivanja na globalnoj razini. Na temelju tih teorijskih i empirijskih istraživanja, sve je jasnije da postoji potreba ne samo razvijanja strategija i politika „odozgo“, već i razvoja svijesti čovjeka i društva o povezanosti s prirodom i prirodnim okolišem te da se tu svijest može i treba mijenjati „odozdo“, pokretanjem mikro-djelovanja pojedinaca (Jukić, 2013: 231). No, pitanje koje se postavlja jest: „Kako to postići?“.

Ekološki odgoj i obrazovanje stoga su ključna karika u lancu ravnoteže čovjeka i prirode, pa ne iznenađuje činjenica da su socijalno-ekološke teme, posebice vezane za socijalno-ekološku krizu sve zastupljenije u odgojno-obrazovnim sustavima diljem svijeta. U Republici Hrvatskoj se socijalno-ekološke teme obrađuju pod naslovom „Ekološke promjene“ ili „Ekološki izazovi

suvremenog društva“ u sklopu nastavnog predmeta Sociologija u gimnazijama pri čemu primarno obuhvaćaju ekološke probleme i nastanak socijalno-ekološke krize djelovanjem čovjeka.

Kvalitetna obrada ove srednjoškolske nastavne teme ima potencijal omogućiti učenicima razumijevanje i upoznavanje aktualnih društvenih problema, te osvješćivanje sebe kao aktivnih sudionika i pripadnika suvremenog društva kojeg svojim postupcima mogu mijenjati na bolje, ali i na gore. Sociologija je ta koja učenicima mora ukazati na to da su upravo oni ti koji svojim djelovanjem i interakcijom s okolinom mijenjaju i oblikuju društvo u kojem žive, te da je odgovoran odnos čovjeka prema prirodi ključno rješenje socijalno-ekološke krize.

2. Cilj rada i istraživačka pitanja

U ovom diplomskom radu na temelju provedene kvalitativne analize sadržaja gimnazijskih udžbenika nastavnog predmeta Sociologija istražit će se načini na koji oni pristupaju i obrađuju nastavnu cjelinu „Ekološke promjene“, odnosno „Ekološki izazovi suvremenog društva“. Analiza će obuhvatiti opširnost samog sadržaja, zastupljenost novih pojmova, likovno-grafički sadržaj te primjerenost i poticajnost zadataka i pitanja. Cilj je rada spoznaja zastupljenosti same teme u udžbeniku te načina na koji je ona u njima obrađena i prezentirana kako bi se utvrdilo promiču li oni svojim sadržajem ostvarivanje ciljeva i ishoda nastave navedenih u postojećim dokumentima: „Kurikulum za nastavni predmet Sociologija“, „Kurikulum međupredmetne teme Održivi razvoj“ te „Udžbenički standard“, te obrađuju li ove teme u skladu s postojećim teorijskim i empirijskim socijalno-ekološkim radovima koji upozoravaju na važnost promicanja učinkovitog i kvalitetnog ekološkog odgoja i obrazovanja učenika i uloge koju sociologija u tome može i mora imati.

Prvi dio rada bavi se teorijskim polazištima te se uz definiranje ključnog pojma ekološkog odgoja i obrazovanja i pojašnjenje razloga njegove važnosti i potrebe, daje širi kontekst u okviru kojeg se govori o ekološkom odgoju i obrazovanju u svijetu, nakon čega se teorijski dio rada sužava fokusom na ekološki odgoj i obrazovanje u Hrvatskoj te analizu postojećih dokumenata: „Kurikulum za nastavni predmet Sociologija“, „Kurikulum međupredmetne teme Održivi razvoj“ te „Udžbenički standard“ koji se u radu koriste kao teorijski okvir za raspravu rezultata. U metodološkom dijelu rada daje se opis analitičkog pristupa, a zatim se predstavljaju glavni rezultati provedene analize srednjoškolskih udžbenika sociologije:

- „Sociologija“, Nenad Fanuko, 1997.

- „Sociologija“, Nenad Fanuko, 2005.
- „Sociologija – udžbenik sociologije za srednje škole“, Zvonimir Bošnjak, Zlata Paštar i Anton Vukelić, 2020.
- „Sociologija – udžbenik sociologije s dodatnim digitalnim sadržajima u trećem razredu gimnazija“, Vanja Dergić, Filip Čiček i Staša Šoh, 2020.

Obuhvaćena su dva različita udžbenika iz 2020. godine koji su u vrijeme pisanja ovog diplomskog rada bili dostupni na tržištu te važeći za korištenje u gimnazijama, a upravo su to udžbenici na koje se i odnosi „Kurikulum nastavnog predmeta Sociologija“. Dva različita izdanja udžbenika Nenada Fanuka nastala su prije donošenja navedenih dokumenata, te u vrijeme pisanja ovog diplomskog rada nisu bili važeći za uporabu u gimnazijama. Uključeni su u analizu kako bi se vidjelo je li došlo do promjena vezano za obradu ove teme između ta dva izdanja, a posebno prije i nakon donošenja gore navedenih dokumenata. Analiza udžbenika povezuje se s navedenim dokumentima te teorijskim okvirom i postojećim istraživanjima koja ukazuju na važnost učinkovitog ekološkog odgoja i obrazovanja. Ipak, važno je istaknuti da su udžbenici Nenada Fanuka nastali u drugačijim okolnostima (ekološke teme tek su se kroz nekoliko godina počele javljati kao važniji suvremeni problemi) te na temelju dokumenata koji su donošenjem novog kurikuluma prestali biti važeći. Samim time vidljivo je kako nije u potpunosti istovjetno uspoređivati Fanukove s novim udžbenicima, no vrlo je važno na temelju te usporedbe uvidjeti promjenu u obradi ove teme koju donosi novi nastavni kurikulum.

Rad se bavi sljedećim istraživačkim pitanjima:

- Je li se pristup poučavanju teme „Ekološke promjene“, odnosno „Ekološki izazovi suvremenog društva“ promijenio s obzirom na različite verzije udžbenika kroz godine i na koji način?
- Potiče li udžbenik učenike na aktivnost i primjenu znanja?
- Zaokuplja li se učenike previše teorijom i prevelikim brojem novih pojmova ili postoji ravnoteža između teorijskog znanja i njegove praktične primjene?
- Kakvo je likovno-grafičko oblikovanje udžbenika?

3. Teorijski okvir

3.1. Ekološki odgoj

Čovjekovo djelovanje na okoliš nekoliko je stoljeća bilo vođeno isključivo antropocentričkom perspektivom, što je rezultiralo velikim ekološkim problemima, a s vremenom i globalnom socijalno-ekološkom krizom. Iako je čovjek od samih svojih početaka u kontaktu s prirodom, mijenja ju i oblikuje prema vlastitim potrebama i željama, nedostatak ekološke svijesti i njegov neodgovoran odnos prema okolišu pridonijeli su njegovoj ugrozi (Afrić, 2002: 578). Upravo je čovjek taj koji svojim direktnim ili indirektnim djelovanjem izaziva sve učestalije ekološke katastrofe (Ujević, 1991: 191), a kao odgovor na tzv. ekološke probleme druge generacije kao što su nagli porast svjetskog stanovništva, razvoj tehnologije, preveliko širenje pustinja u svijetu i prevelika upotreba pesticida koji ugrožavaju zdravlje ljudi, počeli su se 60-ih godina 20. stoljeća organizirati prvi ekološki pokreti i prosvjedi (Fanuko, 2005, prema Bešić, 2017: 6). Ekološki problemi isprva su se pojavljivali samo na regionalnoj i lokalnoj razini („kisele kiše“, zagađenja vode i zraka, nedopušteno odlaganje otpada...), no kao posljedica razvoja industrije i tehnologije koje su stoljećima vršile sve snažniji pritisak na okoliš, pojavili su se ekološki problemi globalnih razmjera kao što su globalno zagrijavanje atmosfere ili smanjivanje ozonskog omotača (Afrić, 2002: 579). To su tzv. ekološki problemi treće generacije koji su se počeli javljati 70-ih godina 20. stoljeća, a neki ni dan danas nisu riješeni (Fanuko, 2005, prema Bešić: 2017: 7).

Ključan čimbenik u (ne)rješavanju ove kompleksne globalne krize je nedostatak ekološke svijesti kod ljudi (Afrić, 2002: 581). Ona do šezdesetih godina 20. stoljeća, za vrijeme antropocentričkog odnosa prema okolišu, gotovo da nije ni postojala, a snažnije se razvila krajem stoljeća kad su kulminirali ekološki problemi (Afrić, 2002: 582). Smatra se dijelom društvene svijesti, a uvjetovana je stupnjem društvenog razvoja. Javlja se istovremeno s industrijskim razvojem s ciljem očuvanja okoliša i usklađivanja industrijskog razvoja i ljudskih potreba s potrebama i mogućnostima okoliša (Črnjar, 2002, prema Afrić, 2002: 582). Preduvjet za razvoj ekološke svijesti kod pojedinca i njegov neodgovoran odnos prema okolišu svakako su ekološki odgoj i obrazovanje, institucionalni i izvaninstitucionalni. Ivan Cifrić ekološku edukaciju shvaća kao „bit suvremene socijalizacije, tj. procesa humanizacije prirode i naturalizacije čovjeka koji stvara novu svijest o odnosu čovjeka i prirode...“ (Cifrić, 1993: 235). Stjecanje znanja o međuzavisnosti čovjeka i okoliša te osvješćivanje čovjekove uloge u tom odnosu ključno je za uspostavljanje ekološke ravnoteže (Afrić, 2002: 583). Agencija Sjedinjenih Američkih Država za

zaštitu okoliša (United States Environmental Protection Agency, [EPA]) ekološko obrazovanje definira kao „proces koji omogućava pojedincu istraživanje ekoloških problema, uključivanje u rješavanje tih problema te poduzimanje akcija za poboljšanje okoliša“. Naglašava se kako je vrlo važno razlikovati ekološki odgoj i obrazovanje od ekološkog informiranja. Dok ekološko informiranje nudi samo činjenice i različita mišljenja o ekološkim problemima te ne potiče nužno pojedince na razmišljanje o rješavanju problema, ekološki odgoj i obrazovanje povećavaju znanje i svijest o ekološkim problemima te ljude potiču na kritičko mišljenje i angažiranje oko rješavanja određenih problema (EPA, n.d.). Lay u okviru rasprave o uvođenju ekološke problematike u obrazovni sustav piše: „Brdo znanja bez vrednota nije ništa, srce puno vrednota s mršavim znanjima nemoćno je“ (Lay, 2005: 359). On govori o odgajanju kao procesu koji razvija etiku (samo)održivosti i sustav vrijednosti prema kojima čovjek formira svoj život i svoje djelovanje. Upravo je odnos današnjih i budućih naraštaja prema prirodi onaj o kojem ovisi kako će izgledati budućnost i zato je nužno opći odgoj i obrazovanje usmjeriti temama okoliša i održivog razvoja kako bi učenici stekli i potrebno znanje i vrijednosti (Lay, 2005: 358-359). Konferencija u Stockholmu 1972. godine i ona u Rio de Janeiru 1992. godine otvorile su vrata mnogim pitanjima o okolišu i njegovoj zaštiti te potaknule promišljanja o potrebi uvođenja ekološke edukacije u obrazovni sustav (Uzelac, 1992: 407).

Devedesetih godina 20. stoljeća počinju se formirati teorijske konstrukcije obrazovanja za okoliš, a 1997. godine Huckle i Sterling pišu jednu od prvih knjiga na ovu temu pod naslovom „Obrazovanje za održivost“ (Lay, 2005: 361). Najznačajniji pomak u vidu ekološkog odgoja i obrazovanja svakako valja pripisati međunarodnom projektu „Eko-škole“ organiziranom od strane međunarodne Zaklade za odgoj i obrazovanje za okoliš (Foundation for Environmental Education, [FEE]). Projekt je osmišljen još 1992. godine kao odgovor na probleme definirane na konferenciji Ujedinjenih naroda, a provodi se od 1994. godine s ciljem educiranja mladih o održivom razvoju i implementacije ekološkog odgoja u sve segmente odgojno-obrazovnog sustava te u svakodnevni život učenika (GreeningEUcooperation, 2018: 1). Prve zemlje koje su projekt „Eko-škole“ implementirale u svoje obrazovanje bile su Danska, Njemačka, Grčka i Ujedinjeno Kraljevstvo, a danas se on provodi u čak 72 zemlje svijeta i njihovih 59 000 škola. Time ne samo da je najznačajniji, već ujedno i najveći globalni program održivog školovanja. Sam projekt funkcionira na principu nagrađivanja škola za ispunjavanje određenih kriterija. Škola koja odradi potrebnih sedam koraka i koja se dovoljno angažira i istakne u ekološkoj djelatnosti, dobiva zelenu zastavu,

certifikat i status Eko-škole (Eco-Schools, n.d.). U provedbu programa uključeno je i osoblje škole, nastavnici, roditelji i lokalna zajednica, no ključno je da učenici budu u središtu kako bi osvijestili svoju ulogu u rješavanju stvarnih problema vezanih uz bioraznolikost, zagađenje voda, probleme s otpadom i zagađivanjem, promet te zdrav i održiv život (GreeningEUcooperation, 2018: 1). Njihovo djelovanje počinje u učionici, nastavlja se u školi, a s vremenom donosi promjene i na razini cijele zajednice. Učenici su potaknuti na aktivno sudjelovanje i angažiranje oko okoliša, nisu učeni samo teoriji, već se naglasak stavlja na iskustveno učenje. Učenici sudjeluju u vođenju okolišne politike škole, što im daje dodatnu motivaciju i omogućuje direktan doprinos putu prema zelenoj zastavi. Zadaća ovog projekta je odgojiti i naučiti mlade ljude odgovornom odnosu prema okolišu kojeg će oni usvojiti i živjeti izvan i nakon škole, a jednog će dana i oni na taj način odgajati vlastitu djecu i stvarati nove generacije mladih, obrazovanih i odgovornih ljudi. U okviru samog projekta organiziraju se mnoge radionice i programi u suradnji s drugim organizacijama kao što su „Program Ujedinjenih naroda za okoliš“ (UNEP), UNESCO ili Komisija Indijskog Oceana (Eco-Schools, n.d.). Sam projekt proširio se i izvan Europe zahvaljujući često organiziranim edukacijama i aktivnostima u zemljama Afrike, Azije i Južne Amerike. Najznačajnija je ona provedena 2002. godine u suradnji s „Programom Ujedinjenih naroda za okoliš“ nakon koje je program „Eko-škole“ implementiran u obrazovanje velikog broja zemalja nižeg stupnja razvoja, a u kojima su posljedice ekološke devastacije i najizraženije (GreeningEUcooperation, 2018: 1).

Projekt „Eko-škole“ pokazao se na globalnoj razini izrazito produktivnim i utjecajnim, posebice u manje razvijenim zemljama. Rezultati istraživanja provedenog od strane Danskog vanjskog vijeća (Danish Outdoor Council, DOC) pokazali su kako učenici u eko-školama triju afričkih zemalja (Uganda, Tanzanija i Malavi) ostvaruju bolje akademske uspjehe. Eko-škole u navedenim zemljama bilježe nižu stopu ispisivanja učenika te veći broj učenika koji uspješno završava osnovnu školu. Istraživanje je također pokazalo i češću prisutnost učenika na nastavi. Osim akademskog uspjeha mladih, program „Eko-škole“ veliki utjecaj ima i na školsko okruženje i okoliš. Škole se mogu pohvaliti novim travnjacima, velikim brojem posađenog drveća te školskim vrtovima koji im uvelike poboljšavaju kvalitetu prehrane. Učenici također organiziraju i akcije s ciljem poboljšanja dostupnosti vode i razvoja higijene, a jedna škola u Ugandi čak je i razvila svoj „uređaj“ za pranje ruku. U isto vrijeme, mnoge eko-škole uštedile su veliku količinu novca štedeći vodu i energiju te manjim zagađivanjem i bacanjem smeća ili štednjom drva za ogrjev korištenjem modernih peći koje pohranjuju energiju. Program „Eko-škole“ nije program

koji samo educira djecu, već ih ohrabruje i potiče na aktivnost i sudjelovanje, povećava njihovo samopouzdanje i obogaćuje ih iskustvom i vještinama za cijeli život (GreeningEUcooperation, 2018).

Kao još jedan primjer dobre prakse promicanja ekološkog odgoja i obrazovanja u svijetu ističe se i Sjevernoameričko udruženje za okolišno obrazovanje [NAAEE]). Ono je neprofitna organizacija sa sjedištem u Sjedinjenim Američkim Državama osnovana 1971. godine (Linked in, n.d.), a danas je profesionalna organizacija koja radi s grupama odgajatelja u Sjedinjenim Američkim Državama, Kanadi i Mexicu s ciljem unaprjeđenja ekološkog obrazovanja i ekološke pismenosti. Surađuju s nastavnicima, istražiteljima, znanstvenicima, prirodoslovcima, ekolozima i menadžerima za okoliš, različitim organizacijama i korporacijama te sa svima onima koje zanima kako odgoj i obrazovanje mogu pridonijeti informiranijem i aktivnijem društvu. Razvili su ekološki odgoj i obrazovanje kao primarno sredstvo u postizanju dugoročnih ekoloških promjena, a u sklopu „Nacionalnog projekta za izvrsnost u ekološkom obrazovanju“ izdali su šest setova smjernica za izvrsnost kao primjera najbolje prakse u ekološkom odgoju i obrazovanju i kao temelj za razvoj visokokvalitetne ekološke edukacije. Kvalitetan ekološki odgoj vođen ovim smjernicama pridonijet će razvoju ekološki pismene javnosti koja je kompetentna sudjelovati u globalnoj ekonomiji i politici, zahvaljujući svojim vještinama, znanju i sklonostima da donese ispravne odluke (North American Association for Environmental Education [naaee]). Smjernice za izvrsnost podijeljene su u četiri dijela od kojih svaki predstavlja jedan širi aspekt ekološke pismenosti, a od kojih je svaki pobliže definiran smjernicama koje artikuliraju mjerilo znanja i vještina na završetku svakog razreda. Smjernice također nude i izvore i materijale koji mogu biti korišteni za provođenje programa (NAAEE, 2019). Osim školskog programa, izdane su i smjernice za neformalno ekološko obrazovanje. Ove smjernice postavljaju temelje novim programima i implementaciji sveobuhvatnog ekološkog obrazovanja koje se ne odvija samo u školama te nije namijenjeno samo učenicima. Programi mogu biti kraćeg ili dužeg trajanja, mogu se odvijati više puta ili samo jednom. Izvode se online ili uživo u grupama lokalne zajednice, stambenim zgradama, prirodnim centrima, zoološkim vrtovima ili akvarijima, muzejima i sličnim lokacijama, a namijenjeni su raznovrsnoj publici (NAAEE, 2022).

U SAD-u djeluje i Nacionalna organizacija za ekološko obrazovanje (NEEF) osnovana 1990. godine koja je vodeća organizacija u cjeloživotnom poučavanju ljudi o okolišu i načinu na koji mogu poboljšati kvalitetu svog života i života općenito. Oni žele stvoriti ekološki osviještenu

i educiranu javnost čije će djelovanje biti vođeno razumijevanjem prema okolišu i brigom za dobrobit ljudi i cjelokupni život na zemlji. Njihov rad se temelji na tzv. *greening* STEM pristupu koji spaja STEM način učenja s održivim razvojem, a naglašava se važnost praktičnog iskustva i učenja. Također pružaju pomoć odgojiteljima kroz organizaciju raznih demonstrativnih projekata i online kolekcija istraživanja, dokumenata i materijala koje mogu koristiti, a obilježava se i Nacionalni tjedan ekološkog obrazovanja u kojem se slave njihovi uspjesi, govori se o važnim temama za ekološke odgojitelje te se održavaju intervjui s uspješnim osobama u ovom području (National Environmental Education Foundation [NEEF], n.d.).

Danas se ekološki odgoj i obrazovanje u školama svijeta odvijaju u okviru integriranih i zasebnih predmeta, međupredmetnih tema i izvannastavnih aktivnosti (Jukić, 2011: 272), a ključna je suradnja različitih znanosti i disciplina (ekologije, sociologije, pedagogije...) kako bi takav odgoj bio što stručniji i efikasniji (Feinsinger i sur., 1997., prema Jukić, 2011: 272). Prema indeksu ekološkog djelovanja (Environmental Performance Indeks, [EPI]) kojeg svake godine izračunava Centar za ekološke zakone i politiku sveučilišta u Yaleu, Danska je, s EPI rezultatom od 82,5, „najzelenija“ zemlja, odnosno vodeća zemlja svijeta u vidu ekološke djelatnosti. Slijede ju Luxemburg, Švicarska, Ujedinjeno Kraljevstvo i Francuska, a Hrvatska na EPI ljestvici zauzima 34. mjesto (World Population Review, 2020).

3.2. Ekološki odgoj u Hrvatskoj

Suvremena promišljanja o odgoju i obrazovanju sve više naglašavaju potrebu uvođenja ekološke edukacije u svakodnevni život učenika. Mnoge zemlje svijeta već su prije nekoliko desetljeća implementirale ekološke teme i održivi razvoj u svoj odgojno-obrazovni sustav, no kakva je situacija u Hrvatskoj? Da bi određena zemlja afirmirala neki novi koncept, u ovom slučaju održivost i održivi razvoj, ona prvo treba razviti za to pogodan društveni kontekst, a Lay (2005: 355) smatra kako Hrvatska još uvijek nije u potpunosti razvila potreban društveni kontekst, te kako se svjesnost o potrebi ekološkog odgoja i obrazovanja javila relativno kasno, u prvom desetljeću 21. stoljeća. Od tada su u Hrvatskoj vidljivi veliki pomaci glede ekološkog odgoja i obrazovanja, no nedostatak ekološke svijesti kod ljudi i dalje predstavlja problem. Istraživanje na temu stavova srednjoškolaca o čovjeku i okolišu (Dolenec i Pejnović, 2014) pokazalo je pomalo razočaravajuće rezultate. Naime, čak 46,35% ispitanih učenika složilo se s tvrdnjom da je Zemlja neiscrpan izvor

resursa, a 76,58% ispitanih izrazilo je pozitivne stavove prema čovjekovom uplitanju u prirodne procese koje najčešće dovodi do prirodne katastrofe. Učenici su također pokazali slabo ili nikakvo poznavanje ekoloških problema kao što je npr. prenaplunost stanovništva, a ono što se u rezultatima ovog istraživanja može smatrati zabrinjavajućim je to što veliki postotak učenika uopće nema definiran stav ni razmišljanje o ovoj temi (Dolenec i Pejnović, 2014: 66). Uz to, čak 43,31% ispitanih smatra kako su osnovne vrijednosti suvremene civilizacije nespojive sa stvarnim rješavanjem ekoloških problema (Dolenec i Pejnović, 2014: 67).

Da bi se promijenili ovi stavovi potreban je kvalitetan ekološki odgoj koji bi kod učenika razvio svijest o okolišu i ozbiljniju percepciju ekoloških problema. Prema istraživanju autorice Renate Jukić (2013) u hrvatskom odgojno-obrazovnom sustavu ekološki odgoj i obrazovanje većinom se svode na prirodnoznanstvene skupine predmeta, čime se zanemaruje ekologija kao interdisciplinarna znanost. Autorica je u svom radu analizirala zastupljenost ekoloških tema u gimnazijskim predmetima prema tri područja:

- prirodoslovno-matematičko-tehničko područje
- društveno-humanističko područje
- jezično područje

Prirodoslovno-matematičko-tehničko područje u direktnoj je vezi s ekologijom jer učenike izravno upoznaje s prirodom i njezinim zakonitostima te problemima i njihovim mogućim rješenjima. Učenici su potaknuti da razvijaju ekološku svijest i odgovoran odnos prema vlastitom životu i zdravlju te životu i zdravlju drugih živih bića (Jukić, 2013: 225). Konkretna ekološka tematika najzastupljenija je u predmetima Biologije i Kemije, a velik broj zadataka vezanih uz ekološki odgoj i obrazovanje pronalazimo i u nastavi Tjelesne i zdravstvene kulture (Jukić, 2013: 225-228). U okviru ostalih predmeta iz ovog područja (Fizika, Matematika i Informatika) ova se tema samo posredno ili uopće ne spominje. U tom je slučaju vrlo važna uloga nastavnika koji ekološku problematiku unutar određenih tema mogu više ili manje istaknuti (Jukić, 2013: 226-228).

Društveno-humanističko područje veći fokus stavlja na dinamičnost društva koje se konstantno mijenja zahvaljujući djelovanju pojedinca. Kulturni kontekst ovog predmetnog područja izrazito je pogodan za razvoj ekološke svijesti i potrebnih vrijednosti koje će usmjeravati

učenikovo djelovanje prema odgovornom odnosu prema okolini (Jukić, 2013: 228). Najpogodniji predmeti za integraciju ekoloških tema iz ovog područja svakako su Geografija, Povijest, Etika te Politika i gospodarstvo, no zastupljenost i isticanje važnosti same teme opet uvelike ovisi o samom nastavniku (Jukić, 2013: 232-234). Unutar ove grupe predmeta nalazi se i nastavni predmet Sociologija, a o njezinom programu i kurikulumu bit će riječi u narednim poglavljima.

Jezično područje, koje uključuje strane i klasične jezike, pokazalo se izrazito podobnim za integraciju ekološke problematike. Jukić (2013: 235) piše kako „razvijanjem jezičnih i komunikacijskih kompetencija te upoznavanjem stranih kultura, učenici se osposobljavaju za razumijevanje i uvažavanje različitosti, toleranciju i uključivanje u globalnu ekološku problematiku”. Tekstovi u udžbenicima stranih jezika često izravno obrađuju teme ekologije, suvremenih ekoloških problema, zdravlja i zdrave prehrane, a unutar tema svakodnevnog života i slobodnog vremena, koje se nerijetko protežu kroz ove predmete, također je vrlo lako uklopiti ekološku tematiku. Na taj način učenici uče i stranu terminologiju što im omogućuje istraživanje literature na ovu temu i na drugim jezicima (Jukić, 2013: 235).

Autorica na kraju zaključuje kako su, uz kroskurikulumski i interdisciplinarni pristup, svi gimnazijski nastavni predmeti podobni za integraciju ekološkog odgoja i obrazovanja (Jukić, 2013: 242), a upravo je to način na koji bi trebala funkcionirati i međupredmetna tema Održivi razvoj.

3.3. „Nacionalni kurikulum međupredmetne teme Održivi razvoj“

Važnost ekologije i ekološkog odgoja i obrazovanja u Hrvatskoj istaknuta je izdavanjem „Nacionalnog kurikuluma međupredmetne teme Održivi razvoj“ za osnovne i srednje škole. Izdan je od strane Ministarstva znanosti i obrazovanja 2019. godine u sklopu eksperimentalnog programa „Škola za život“ (Ministarstvo znanosti i obrazovanja [MZO], 2019: 1). Eksperimentalni program ovog projekta provodio se u školskoj godini 2018./2019., a bilo je uključeno 48 osnovnih i 26 srednjih škola iz svih županija u Hrvatskoj (Geld, Ivanec, Karajić i Spajić-Vrkaš, 2019: 86). Cilj programa je „provjera primjenjivosti novih kurikuluma i oblika metoda rada te novih nastavnih sredstava s obzirom na sljedeće ciljeve: povećanje kompetencija učenika u rješavanju problema, povećanje zadovoljstva učenika u školi te motivacija njihovih učitelja i nastavnika“ (Škola za život, n.d.). Nacionalni kurikulum ističe „Održivi razvoj“ kao međupredmetnu temu koja može i

mora biti uključena u cjelokupni rad škole te prepoznata u sklopu obaveznih i izbornih predmeta, sata razrednika, integrirane nastave, izvannastavnih aktivnosti te izvanučioničke, projektne i terenske nastave (MZO, 2019: 6). Kurikulum nalaže kako bi obrada ove međupredmetne teme trebala učenike obogatiti znanjem, vještinama i stavovima koji će ih potaknuti na ispravno djelovanje u suvremenom društvu u svrhu postizanja osobne i opće dobrobiti, te na društvenu odgovornost i kreativno i kritičko mišljenje (MZO, 2019). Trebala bi biti obrađivana na način da kod učenika potiče praktičnost, poduzetnost, inovativnost, sposobnost prilagodbe promjenama i sposobnost rješavanja problema, a svakako pridonosi i razvoju osobnog identiteta te prepoznavanju i poštivanju nacionalne prirode i kulturne baštine (MZO, 2019: 5). Kurikulum također navodi i kratke opise obaveznih i preporučenih sadržaja za učenje te odgojno-obrazovna očekivanja za svaki ciklus (razred), a podijeljen je na tri domene: Povezanost (Što?), Djelovanje (Kako?) i Dobrobit (Zašto?) (MZO, 2019: 8).

Treći razred srednje škole, u kojem se najčešće sluša predmet Sociologija, pripada 5. ciklusu obrazovanja, a neka od odgojno-obrazovnih očekivanja navedena za taj ciklus su: kritičko promišljanje o povezanosti vlastitog načina života s utjecajem na ljude i okoliš, analiziranje načela održive proizvodnje i potrošnje, analiziranje odnosa moći na različitim razinama upravljanja i objašnjavanje njihovog utjecaja na održivi razvoj, kritičko promišljanje o utjecaju našega djelovanja na Zemlju i čovječanstvo, osmišljavanje i korištenje inovativnih i kreativnih oblika djelovanja s ciljem održivosti i dr. (MZO, 2019: 12-13). Preporuke za ostvarivanje gore navedenih odgojno-obrazovnih ciljeva u sklopu integrirane nastave, u koju spada i nastavni predmet Sociologija, uključuju provedbu debate o pozitivnim i negativnim ljudskim utjecajima na okoliš, analizu sustava proizvodnje i potrošnje vodećih država svijeta te utjecaja gospodarstva na dobrobit ljudi, analizu postupaka i djelovanja bitnih sudionika u odnosu na načela održive proizvodnje, analizu svjetskih politika prema održivome razvoju uključujući oprimjerivanje dobre prakse na lokalnoj razini, praćenje promjena i analiza grafičkih prikaza i karata s podacima na razini svijeta te praćenje promjena bitnih pokazatelja za održivi razvoj (bioraznolikost, iskorištavanje resursa, siromaštvo, glad, položaj žena...), analizu utjecaja tehnologije na naša društva, izradu nacrtu projekta razvoja društva s ciljem održivosti (MZO, 2019: 37-41). Neki od obaveznih sadržaja unutar 5. ciklusa su klimatske promjene, utjecaji na okoliš, održiva proizvodnja i potrošnja, politički i ekonomski sustavi, klimatska pravda, volontiranje, primjeri održivog dizajna, resursi,

zdrava ishrana i proizvodnja hrane, globalne politike prema okolišu i socijalnim pitanjima i dr. (MZO, 2019).

Krajnji cilj ove teme je na zanimljiv i kreativan način potaknuti učenike da, na temeljima usvojenih znanja, promišljaju o problemima suvremenog društva, formiraju vlastite stavove i sustave vrijednosti te da djelovanje u skladu s održivim razvojem usade u svoje cjeloživotno iskustvo (MZO, 2019: 43).

3.4. „Kurikulum nastavnog predmeta Sociologija za gimnazije“

Hrvatska odgojno-obrazovna politika dugo je radila na tome da se u hrvatski odgojno-obrazovni sustav uvedu nužne promjene na razini osnovnoškolskog, srednjoškolskog i visokoškolskog obrazovanja i to sa svrhom „da ga se osuvremeni u obliku pomaka od usmjerenosti sadržajima propisanim nastavnim planovima i programima k usmjerenosti odgojno-obrazovnim ishodima učenja te od jednosmjernog prijenosa sadržaja k izgradnji znanja i razvoju kompetencija, kao sposobnosti djelovanja i primjene znanja i vještina u praksi“ (Geld, Ivanec, Karajić i Spajić-Vrkaš, 2019: 12). S tim ciljem Ministarstvo znanosti, obrazovanja i športa 2011. godine izdaje „Nacionalni okvirni kurikulum za predškolski odgoj i obrazovanje te opće obvezno i srednjoškolsko obrazovanje“ (NOK) kao polazište za sustavne promjene. „Nacionalni okvirni kurikulum“ polazi od temeljnih kompetencija za cjeloživotno obrazovanje proglašanih od strane Europske Unije 2006. godine, te naglašava važnost usmjerenosti na učenika i prilagođavanja odgojno-obrazovnih i nastavnih oblika, metoda i sredstava rada njegovim potrebama i sposobnostima te poticanje samostalnog učenja i praktične primjene naučenog, sudjelovanja, promatranja i samostalnog istraživanja i zaključivanja (Geld, Ivanec, Karajić i Spajić-Vrkaš, 2019: 23). Upravo je na tim temeljima i započeta korjenita kurikularna reforma hrvatskog školstva pod nazivom programa „Škola za život“, koja naglašava važnost učenja za budućnost, a ne učenja za ocjene (Geld, Ivanec, Karajić i Spajić-Vrkaš, 2019: 35).

Kao i svi ostali nastavni predmeti, tako je i predmet Sociologija provedbom ove reforme dobio novi kurikulum, a odluka o njegovom donošenju objavljena je u *Narodnim novinama* 22. siječnja 2019. godine. Sam „Kurikulum za nastavni predmet Sociologija u gimnazijama“ čine glavni dokument te prilozi „Odgojno-obrazovni ishodi, razrade ishoda, razine usvojenosti i preporuke za ostvarenje odgojno-obrazovnih ishoda“ i „Prikaz godišnjeg broja sati i oblika izvođenja nastavnoga predmeta Sociologije u gimnazijama“ (MZO, 2019a: 1). Kurikulum navodi

kako bi nastava Sociologije trebala rezultirati razvijanjem vještina potrebnih za razumijevanje suvremenog društva, a razvijanje sociološke imaginacije trebalo bi učeniku omogućiti povezivanje svog osobnog života i iskustva sa širim društvenim kontekstom i društvenim pojavama. Također piše i kako bi učenik proučavajući društvene pojave i promjene u svome neposrednom okruženju, hrvatskome društvu te na europskoj i globalnoj razini, trebao uočavati, razumjeti i objašnjavati društvene okolnosti njihova nastanka (MZO, 2019a: 5). Odgojno-obrazovni ciljevi kurikuluma navode kako će učenici moći:

- razvijati interes za sociološko razumijevanje i istraživanje društva
- usvojiti temeljna sociološka znanja u objašnjenjima društvene stvarnosti
- razumjeti različite društvene odnose, pojave i procese u užemu i širem socijalnom kontekstu s posebnim naglaskom na suvremeno društvo
- razvijati kritički odnos i izražavanje osobnih stajališta o društvenim odnosima, pojavama, procesima i njihovim sociološkim interpretacijama
- uočavati utjecaj društvenoga položaja, uloga i statusa na oblikovanje stavova, vrijednosti i identiteta kao osnovu individualnoga i kolektivnoga ponašanja
- razvijati interes i osjetljivost za društvena pitanja i probleme te poticati tolerantnost prema društvenim i kulturnim različitostima (MZO, 2019a: 6).

Sam kurikulum podijeljen je na domene koje se međusobno isprepliću, a u svima se naglasak stavlja upravo na suvremeno društvo i aktualna društvena zbivanja, te na poticanje osobnog razvoja učenika i njegovo uključivanje i doprinos zajednici i društvu. Iako kurikulum ne spominje konkretnu nastavnu temu koja obrađuje ekološke probleme, on ističe važnost „općeg propitivanja odnosa čovjeka i prirode“ (MZO, 2019a).

S obzirom na to da je globalna socijalno-ekološka kriza itekako aktualna društvena tema u posljednjih nekoliko godina, ekološki odgoj izrazito je pogodan za ostvarivanje gore navedenih ciljeva poučavanja sociologije i nužan je kako bi učenici osvijestili svoju ulogu (odnosno ulogu čovjeka) u društvu. Ekološka tematika uklopiva je u svaku od navedenih domena nastavnog predmeta Sociologije, npr. Domena A – Sociološka imaginacija, trebala bi potaknuti učenike na analiziranje društvene stvarnosti, propitivanje različitih društvenih odnosa i načina na koje oni

mijenjaju društvenu stvarnost, promišljanje o posljedicama društvenog djelovanja, razvijanje kritičkog odnosa prema društvenim događanjima uočavajući vlastiti položaj i ulogu (MZO, 2019a: 7). Najpodobnija je Domena C – Analiza suvremenoga društva. Ova domena uključuje obradu aktualnih tema iz učenikova neposrednog, šireg ili globalnog okruženja, a kurikulum naglašava kako će učenik moći uočavati i objašnjavati društveno djelovanje i društvene promjene, uočavati i analizirati aktualne društvene odnose, procese i pojave te razumjeti vlastiti društveni položaj, uloge i odgovornost vlastitog djelovanja i doprinosa zajednici (MZO, 2019a: 8).

Kako je već najavljeno, upravo će analizom udžbenika sociologije biti analizirano na koji način i u kolikoj mjeri oni potiču i potpomažu ostvarivanje gore navedenih ciljeva nastave.

3.5. „Udžbenički standard“

U ispunjavanju odgojno-obrazovnih ciljeva navedenih u kurikulumu najvažniju ulogu ima način na koji se određena tema obrađuje, a ključno je korištenje udžbenika koji takav način rada i potiču. Prema „Zakonu o udžbenicima i drugim obrazovnim materijalima za osnovnu i srednju školu“ izdanom od strane Ministarstva znanosti i obrazovanja 2018. godine, udžbenik je „obvezni obrazovni materijal u svim predmetima, izuzev predmeta s pretežno odgojnom komponentom, koji služi kao cjelovit izvor za ostvarivanje svih odgojno-obrazovnih ishoda utvrđenih predmetnim kurikulumom, kao i očekivanja međupredmetnih tema za pojedini razred i predmet“ (MZO, 2018). Također, on mora učenicima omogućavati samostalno učenje te stjecanje različitih razina i vrsta kompetencija (MZO, 2018). Nadalje, „Pravilnik o udžbeničkom standardu te članovima stručnih povjerenstava za procjenu udžbenika i drugih obrazovnih materijala“ kojeg 2018. godine donosi Ministarstvo znanosti i obrazovanja, utvrđuje znanstvene, pedagoške, psihološke, didaktičko-metodičke, etičke, jezične, likovno-grafičke i tehničke zahtjeve te oblik udžbenika za pojedini razred (MZO, 2018a). Znanstveni, pedagoški i psihološki zahtjevi navode kako se udžbenik treba temeljiti na suvremenih znanstvenim spoznajama te biti usklađen s ciljevima, načelima i odgojno-obrazovnim ishodima učenja predmetnog kurikulumu te usmjeren na stjecanje i razvijanje temeljnih kompetencija za cjeloživotno učenje (MZO, 2018a). Također, udžbenik bi trebao kod učenika potaknuti razvoj sposobnosti i vještina za rješavanje problema, kritičko mišljenje, kreativnost i inovativnost. Didaktičko-metodički zahtjevi uključuju nužnost povezanosti s međupredmetnim temama te promiču metode aktivnog učenja, različitih nastavnih strategija te poticanje proširivanja i produbljivanja znanja (MZO, 2018a). „Udžbenički standard“ iz 2013.

godine nešto je opširniji te uz već navedene zahtjeve navodi i osposobljavanje učenika za samostalno učenje te primjenu metoda komunikacijske, iskustvene, projektne i problemske nastave (MZO, 2013).

4. Metodologija

Rad se bavi načinom na koji odabrani, najčešće korišteni srednjoškolski udžbenici predmeta Sociologije obrađuju nastavnu temu „Ekološke promjene“, odnosno „Ekološki izazovi suvremenog društva“. Rad se bazira na kvalitativnoj analizi sadržaja četiri gimnazijska udžbenika sociologije, a sama analiza naglasak stavlja na opširnost samog sadržaja; analizira se mijenja li se opseg nastavne cjeline u novijim udžbenicima u odnosu na starije, zastupljenost novih pojmova; analizira se jesu li novi pojmovi istaknuti na adekvatan način te je li broj novih pojmova primjeren, likovno-grafički sadržaj; analizira se ima li on potencijal potaknuti bolje razumijevanje i zainteresiranost za temu, te zadatke i pitanja; analizira se njihova poticajnost i primjerenost. Obrada jednog od udžbenika dotiče se i kratke analize njegovog digitalnog sadržaja, s obzirom da ga samo on posjeduje. Analiza i vrednovanje načina na koji udžbenici obrađuju navedenu nastavnu cjelinu temeljeni su na standardima i zahtjevima „Kurikuluma za nastavni predmet Sociologija“ i „Udžbeničkog standarda“ koji su u radu analizirani kao dio teorijskog okvira kako bi se u odnosu na njih mogli raspraviti rezultati.

Uzorak ove analize su četiri gimnazijska udžbenika korištena u nastavi Sociologije, izdana u razdoblju od 1997. do 2020. godine. To su udžbenici: „Sociologija“, Nenad Fanuko (1997.); „Sociologija“, Nenad Fanuko (2005.); „Sociologija – udžbenik sociologije za srednje škole“, Zvonimir Bošnjak, Zlata Paštar i Anton Vukelić (2020.); i „Sociologija – udžbenik sociologije s dodatnim digitalnim sadržajima u trećem razredu gimnazija“, Vanja Dergić, Filip Čiček i Staša Šoh (2020.).

5. Analiza udžbenika

5.1. „Sociologija“, Nenad Fanuko, 1997.

Udžbenik „Sociologija“ autora Nenada Fanuka prvi je, a dugi niz godina i jedini udžbenik sociologije koji se nalazio na popisu udžbenika i pripadajućih dopunskih nastavnih sredstava od uvođenja predmeta Sociologija u srednje škole (Jagić, 2016). Njegovo izdanje iz 1997. godine ujedno je i prvo od 19 izdanja ovog udžbenika. Namijenjen je nastavnom predmetu Sociologija u gimnazijama, a njegovu uporabu odobrilo je Ministarstvo prosvjete i športa Republike Hrvatske 18. srpnja 1997. godine (Fanuko, 1997). S obzirom na to da je u Hrvatskoj proces standardizacije udžbenika počeo tek 2003. godine kad je izdan prvi „Udžbenički standard“, autori starijih udžbenika, uključujući i gore navedeni, nisu imali definirane konstruktivne i znanstveno utemeljene sadržajne i didaktičko-metodičke prijedloge i smjernice (Bušljeta, 2013: 55-57). Također, u to vrijeme nastava Sociologije izvodila se prema „Nastavnom programu za sociologiju“ donesenom 1994. godine (MZO, 2019b).

Udžbenik ima 171 stranicu i podijeljen je na 12 nastavnih cjelina, od kojih svaka uključuje nekoliko nastavnih jedinica. Nastavna cjelina pod brojem 11 naziva se „Društvene promjene“ i zauzima devet stranica udžbenika, od kojih su dvije stranice posvećene nastavnoj jedinici pod nazivom „Ekološke promjene“. Već se na samom početku nastavne cjeline navodi čovjekov odnos prema fizičkom okolišu kao jedan od izvora društvenih promjena, a konkretno se spominje opasan otpad, kisele kiše, onečišćenje vode i zraka te smanjivanje obradivih površina. Nastavna jedinica koja obrađuje konkretne ekološke promjene započinje definicijom ekologije kao znanstvenog proučavanja odnosa između živih organizama i njihovog okoliša, te naglašavanjem kako narušavanje relativno stabilne životne zajednice organizama koji su međuovisni (ekosustava), može ozbiljno naštetiti i opstanku ljudske vrste. Nadalje, udžbenik nabroja postojeće ekološke probleme među kojima su drastično smanjenje bioraznolikosti, krčenje šuma i erozija tla, onečišćenje vode, zraka i zemlje te sve veće količine opasnog i otrovnog otpada, a opskrba pitkom vodom navodi se kao jedan od kritičnih problema budućnosti. Ono što je 1997. godine još uvijek goruća tema i što udžbenik navodi kao primjer opasnosti radioaktivnog onečišćenja je eksplozija nuklearne elektrane u Černobilu 1986. godine, što potkrepljuje i velikom ilustracijom same elektrane. Također spominje i tehnološke promjene koje najavljuju tzv. učinak staklenika i velike klimatske promjene, te ekološku krizu koja postaje problemom čitavog čovječanstva. Nakon kratkog osvrtu na konkretne ekološke probleme, autor objašnjava međusobnu ovisnost svih dijelova ekosustava na temelju sociološke interpretacije američkog sociologa Duncana i njegovog akronima POET(S).

Ovaj udžbenik sadržajem gotovo u potpunosti slijedi podjelu nastavnih cjelina i nastavnih jedinica navedenu u „Nastavnog programu za sociologiju“. On navodi nastavnu cjelinu „Populacija, urbanizacija i ekologija“ unutar koje se obrađuje nastavna jedinica „Ekologija: priroda i društvo; pojam ekosustava; onečišćenje; modernizacija“ (Nacionalni centar za vanjsko vrednovanje obrazovanja [NCVVO], 2015). Udžbenik sukladno tome definira pojam ekologije, objašnjava odnos prirode i društva, objašnjava pojam ekosustava i posljedice koje njegovo onečišćenje može imati za ljudsku populaciju. Jedini pojam koji se spominje u „Nastavnom programu“, a nije objašnjen u udžbeniku jest modernizacija. „Nastavni program“ sadrži i nekoliko didaktičkih uputa među kojima se spominje i kako se „društvena struktura proizvodi, održava i mijenja odozdo, tj. svakodnevnim mikrodjelovanjem mnoštva pojedinaca“ te kako nastava Sociologije treba kod učenika „razviti uvjerenja i ponašanja primjerena za uključivanja u društvo, poticanje individualnosti, kritičnosti i tolerantnosti...“ (NCVVO, 2015).

Ovaj udžbenik mogao bi više doprinijeti gore navedenim odgojnim ciljevima nastave Sociologije. Tema ekoloških promjena većinski se svodi na iznošenje teorije i nabranje ekoloških problema, što učenike potkrepljuje znanjem i činjenicama, ali udžbenik ne sadrži nikakve zadatke ili poticaje za učenike da svojim mikro-djelovanjem pridonese rješavanju problematike o kojoj uče. I Ministarstvo znanosti i obrazovanja u „Pravilniku o udžbeničkom standardu“ iz 2018. godine, pod didaktičko-metodičkim zahtjevima navodi kako bi udžbenik trebao potaknuti primjenu metoda aktivnog učenja te pridonijeti stjecanju funkcionalnog znanja i razvoju učenikovih sposobnosti i vještina za rješavanje problema (MZO, 2018b). Također, pedagoginja Kornelija Mrnjajus sa Sveučilišta u Rijeci govori o obrazovanju za održivi razvoj te naglašava kako ono može biti uspješno samo ako učenicima pruža „praktične vještine koje će ih osposobiti za kontinuirano učenje nakon što završe školu, da imaju održivu egzistenciju i da žive održive živote“ (Mrnjajus, 2008: 33), a u istom zborniku Karmen Kolenc Kolnik sa Sveučilišta u Mariboru navodi kako učenici moraju „kroz izvanučioničku praktičnu nastavu shvatiti kako svi imamo i prava i obaveze da sudjelujemo u odlukama vezanim za budućnost“ (Kolenc Kolnik, 2008: 101).

Nadalje, udžbenik ne sadrži nikakve dodatne sadržaje sa zanimljivostima ili dodatnim izvorima znanja koji bi potaknuli zanimanje za proširivanje i dublje istraživanje teme. U okviru teme ekoloških promjena priložene su, primjerice, dvije slike od kojih je jedna već spomenuta fotografija devastirane nuklearne elektrane u Černobilu. Ova je fotografija prikladna jer je sadržajno vezana uz tekst, što i likovno-grafički zahtjevi „Udžbeničkog standarda“ navode kao

poželjno (MZO, 2018b), a i sam njezin sadržaj mogao bi biti zanimljiv učenicima. Autorice Kasmaienezhadford, Pourrajab i Rabbani 2015. godine u svom članku “Utjecaji slika u udžbeniku na kreativnost učenika” pišu kako su slike u udžbenicima vrlo bitne za motivaciju učenika jer oni prvo vizualiziraju, a onda čitaju tekst. Na taj način, slike mogu pridonijeti povećanju pažnje i boljem pamćenju te potaknuti detaljnije procesuiranje teksta (Kasmaienezhadford, Pourrajab i Rabbani 2015: 85).

Druga slika prikazuje čišćenje naftne mrlje na obalama Francuske. Ovaj problem ne spominje se u tekstu, a natpis ispod slike također ne nudi nikakvo dodatno objašnjenje problema i kako je do njega došlo. Učenici bi stoga lako mogli zanemariti ovu sliku i navedeni problem ne smatrati toliko bitnim. Prikladnije bi bilo da je uz sliku ponuđeno dodatno objašnjenje ili da se učenike upućuje na dodatni izvor preko kojeg mogu saznati nešto više o samom problemu, a što se potiče i likovno-grafičkim zahtjevom „Udžbeničkog standarda“ koji navodi da bi slike trebale biti jasne, sadržajno povezane, opisane nazivom i popraćene dodatnim tekstom te pridonositi razumijevanju teksta i poticati učenika na daljnje korištenje i učenje (MZO, 2018b).

Ono što se također može smatrati nedostatkom ovog udžbenika je (ne)povezivanje teme s lokalnom zajednicom. Udžbenik tek u jednoj rečenici spominje stanje u Hrvatskoj, a ona glasi: „Sličan problem nalazimo i kod kuće – Zagreb ima sve većih problema s opskrbom vodom“ (Fanuko, 1997:54). Sociolozi Marija Geiger Zeman i Zdenko Zeman s Instituta društvenih znanosti Ivo Pilar u Zagrebu, ističu važnost lokalnog znanja i lokalnog iskustva koje smatraju ključnim za učenje održivosti i primjenu naučenih načela održivog ponašanja prema okolišu (Geiger, Zeman, 2010: 386), a lokalno smatraju nenadmašivim polazištem za učenje o održivom življenju. Također spominju i tzv. „osjećaj mjesta“ (engl. *sense of place*), odnosno emocionalna i afektivna značenja koja ljudi razvijaju prema lokalnom, a što rezultira snažnijim razumijevanjem odnosa prema zajednici i okolišu te pridonosi razvoju ekološke svijesti (Geiger, Zeman, 2010: 384). Nadalje, psiholog Darko Hinić u jednom od svojih istraživanja zaključuje kako formiranje osobne percepcije ekoloških problema kod ljudi uvelike ovisi o njihovom neposrednom iskustvu s istima, te kako pojedinci više značaja pridaju problemima koje mogu uočiti u neposrednom okruženju, nego općim problemima na globalnoj razini koje najčešće smatraju problemima koji se tiču nekog drugog. Samo istraživanje navodi kako bi se ovi rezultati trebali uzeti u obzir u obrazovanju te kako bi globalne ekološke probleme trebalo nastojati što više interpretirati u lokalnom kontekstu (Hinić, 2012: 306).

Ono što pridonosi kvaliteti ovog udžbenika su pitanja na kraju svake cjeline. U sklopu cjeline „Društvene promjene“ ponuđeno je 10 pitanja, a jedno se odnosi na nastavnu jedinicu o ekološkim promjenama. Ono glasi: „U čemu se očituje ekološka kriza i kako je do nje došlo? Mislite li da su ljudi u prošlosti više negoli danas čuvali okoliš? Vidite li ikakvo rješenje ekološke krize?“. Prvo pitanje klasično je pitanje kojem se odgovor može pronaći u udžbeniku, no posljednja dva pitanja ipak od učenika zahtijevaju određenu razinu promišljanja te ih potiču na formiranje vlastitog mišljenja o određenoj temi. Ipak, udžbeniku svakako nedostaju konkretni zadatci ili aktivnosti koji bi učenike potaknuli na samostalno istraživanje i proučavanje neke teme koja se možda nije toliko detaljno obradila u samome tekstu. Ovdje su učenici npr. mogli dobiti zadatak da sami istraže svoju lokalnu zajednicu i smjeste ju u kontekst globalnih ekoloških promjena. Udžbenik bi trebao težiti didaktici otvorene nastave te stvaralačkoj školi usmjerenoj na iskustvo, odgovornost učenika za vlastito učenje te poticanje kreativnosti, radoznalosti, divergentnog mišljenja i istraživačkog rada (Jurić, 2004, prema Koludrović, 2009: 180). U istom istraživanju Morana Koludrović piše kako su pitanja i zadatci najproduktivniji način „prerade“ sadržaja udžbenika u svijesti učenika, te je za pokretanje motivacijske i misaone aktivnosti učenika ključno da oni budu divergentni, kreativni i produktivni. (Koludrović, 2009: 180).

Udžbenik ne zamara učenike s previše pojmova i definicija, a važni pojmovi na primjeren su način istaknuti („bold“ ili kurziv), kako je i navedeno i preporučeno u „Udžbeničkom standardu“ (MZO, 2018b).

5.2. „Sociologija“, Nenad Fanuko, 2005.

Udžbenik „Sociologija“ Nenada Fanuka iz 2005. godine jedanaesto je izdanje ovog udžbenika, a njegova struktura i dalje prati strukturu aktualnog „Nastavnog plana i programa Sociologije“ izdanog u *Glasniku ministarstva i kulture* još 1994. godine (MZO, 2019b). Ipak, radi se o izmijenjenom i dopunjenom izdanju koje je sada moglo biti temeljeno na znanstvenim, psihološkim i didaktičko-metodičkim standardima i zahtjevima prvog „Udžbeničkog standarda“ u Hrvatskoj, izdanog 2003. godine od strane Ministarstva prosvjete i športa (MZO, 2003).

Udžbenik ima 12 cjelina, kao i izdanje iz 1997. godine, no proširenih na čak 316 stranica. Tema ekoloških promjena i ovaj je put obrađena u okviru nastavne cjeline pod brojem 11 - „Društvene promjene: stanovništvo, urbanizacija, ekologija“, no u ovom izdanju sama tema zauzima nešto veći broj stranica, njih 7. Za razliku od prethodno analiziranog udžbenika u kojem

nastavna jedinica nije podijeljena na poglavlja, udžbenik iz 2005. godine nastavnu jedinicu „Ekološke promjene“ dijeli na nekoliko poglavlja: Sociologija prirode, Ekološki problemi (s odvojenim podnaslovom Održivi razvoj) i Ekološki pokreti.

Uvod u nastavnu jedinicu gotovo je identičan onom u izdanju iz 1997. godine, ekologija je istaknuta kao pojam i definirana na isti način, a istaknut je i pojam ekosistema. Time se zadovoljava didaktičko-metodički zahtjev „Udžbeničkog standarda“ pod točkom 2.3. i brojem 10 koji preporuča da se na početku nastavne teme istaknu novi pojmovi o kojima će se učiti i poučavati (MZO, 2003).

Nadalje, prvo poglavlje pod nazivom „Sociologija prirode“ iznimno je važno jer temu već na samom početku postavlja u sociološki kontekst. Objasnjava dvojaki pogled sociologije na prirodu i promjene koje se u njoj događaju, te način na koji se poimanje prirode mijenjalo u pojedinim etapama povijesti. Također, zanimljiva je činjenica kako u dijelu koji govori o poimanju prirode u najnovije doba, autor koristi prvo lice množine, npr. : „... čini se da smo postali svjesni dvojbi i nesigurnosti u svezi s prirodom, da smo shvatili kako naša prošla i sadašnja težnja za materijalnim razvojem bespovratno uništava prirodu“. Autor time jasno naglašava i učenicima daje do znanja kako se ovdje na radi o „drugima“, već o njima samima. Na taj način učenici će možda prije i lakše osvijestiti kako su i oni aktivni sudionici i članovi ekosustava kojeg mijenjaju svojim postupcima. Između ovog i sljedećeg poglavlja nalazi se izborni tekst naslova „Pismo poglavice Seattlea“ koji učenicima na vrlo zanimljiv način donosi dodatan uvid u dva suprotstavljena shvaćanja prirode i uvodi ih u temu ekoloških problema.

Nakon toga slijedi poglavlje pod nazivom „Ekološki problemi“ koje je identično kompletnoj nastavnoj jedinici na ovu temu u izdanju ovog udžbenika iz 1997. godine. Navode se isti ekološki problemi, konstatira se ekološka kriza koja postaje globalnom pojavom te se objašnjava Duncanov model međuzavisnosti POETS. Sadržaj ovog poglavlja potkrijepljen je i slikovnim materijalom. I ovo izdanje udžbenika sadrži fotografiju razorene černobilske elektrane, no ovaj put uz još jednu dodanu fotografiju čovjeka koji se vratio u svoj dom u blizini Černobila kako bi tamo umro. Također, ove dvije fotografije sadrže opsežnije objašnjenje od onog u starijem izdanju, čime se učenicima koje je zainteresirala ova tema nude dodatne činjenice, a koje nisu nužno uklopljene u obavezni dio sadržaja kojeg svaki učenik mora naučiti. Na ovaj način zadovoljava se jedan od likovno-grafičkih zahtjeva „Udžbeničkog standarda“ koji navodi kako „ilustracije u udžbeniku imaju određenu funkciju, primjerene su dobi učenika i opisuju se nazivom

i tekstem koji ih objašnjava“ (MZO, 2003). Navedeni zahtjevi i onaj koji spominje kako ilustracije u udžbeniku moraju biti sadržajno usklađene s tekstem, ipak nisu u potpunosti ispunjeni. U okviru ovog poglavlja ponavlja se fotografija čišćenja naftne mrlje na obalama Francuske, a kao i u starijem izdanju sadrži samo naslov, bez dodatnog objašnjenja i opisa fotografije. Također, ovaj konkretan problem ne spominje se u tekstu, čime ilustracija nije u potpunosti sadržajno usklađena s tekstem te djeluje kao samostalni nositelj informacije (Mazal Ostojić, 2011: 42). Na sličan su način problematične i ilustracija biosfere i fotografija groblja usred industrijaliziranog grada koje ne sadrže nikakav naziv ili objašnjenje te zbog toga gotovo u potpunosti gube svoju informativnu vrijednost i postaju višeznačne, a učenici ih mogu interpretirati na potpuno pogrešan način (Mazal Ostojić, 2011: 41). Uz ovakvu ilustraciju primjereno bi bilo koristiti sažeto objašnjenje te uz sliku učenicima ponuditi dodatni izvor preko kojeg bi mogli saznati nešto više o ovom problemu. Na taj način zadovoljio bi se i zahtjev „Udžbeničkog standarda“ da udžbenik mora biti poticajno sredstvo za samostalno učenje i istraživanje te onaj koji potiče na proširivanje i produbljivanje znanja (MZO, 2003).

Nadalje, vezano uz problem sve veće emisije ugljičnog dioksida u atmosferu koji se navodi u samom tekstu, udžbenik nudi i grafikon koji detaljnije i jasnije ilustrira ovaj problem. Grafikon se odnosi na osam država svijeta, a prikazuje postotak svjetske emisije ugljičnog dioksida za pojedinu državu u odnosu na postotak njezinog stanovništva u ukupnom svjetskom stanovništvu. Učenici npr. mogu iščitati kako Sjedinjene Američke Države čine otprilike 5% svjetskog stanovništva, a postotak svjetske emisije ugljikovog dioksida za ovu državu je najviši, čak 25%. Grafički prikazi izrazito su korisni u udžbenicima jer učenicima na jasniji i slikovit način prikazuju problem o kojem se govori, a što također i zadovoljava zahtjev „Udžbeničkog standarda“ koji govori da ilustracije i grafičko-tehnička oprema moraju pridonijeti razumijevanju teksta (MZO, 2003). Čak je i istraživanje Mariana Novote iz 2012. godine o stavovima učenika prema pojedinim udžbenicima pokazalo kako njih 96% lakše uči uz grafičke prikaze i ilustracije u udžbenicima (Novota i sur., 2012, prema Matijević, Rajić, Topolovčan, 2013: 64). Također, da bi se pridonijelo povezivanju teme s lokalnom zajednicom grafikon je eventualno mogao ponuditi podatke o emisiji ugljikovog dioksida i za Hrvatsku. Na taj način učenici bi mogli globalnu temu povezati s lokalnim i osvijestiti kako ekološki problemi nisu rezultat djelovanja nekih njima nepoznatih i dalekih društava, već i društva u kojem i oni sami žive. Tako se npr. u daljnjem tekstu pod podnaslovom

„Održivi razvoj“ spominje upravo Hrvatska kao jedna od problematičnih zemalja koja ne želi prihvatiti sporazum o ograničenju emisije stakleničkih plinova.

U okviru istog poglavlja istaknut je pojam održivog razvoja i definiran kao „razvoj koji će zadovoljiti potrebe današnjice bez ugrožavanja mogućnosti sljedećim generacijama da zadovolje svoje potrebe“ (Fanuko, 2005: 284). Poglavlje opisuje pojavu i tri načela koncepta održivog razvoja, te ističe kako je njegovo provođenje nužno, ali u određenim situacijama i vrlo problematično. Također navodi i neke konkretne akcije pokrenute na međunarodnoj razini od strane Organizacije ujedinjenih naroda koje su za cilj imale provođenje i implementaciju koncepta održivog razvoja u globalno društvo.

Udžbenik sadrži i poglavlje „Ekološki pokreti“ u sklopu kojeg razlikuje i ističe dva pojma: reformski ekološki pokreti i radikalni ekološki pokreti. Izrazito je zanimljiva i korisna tablica koja na primjeru tipologije društvenih pokreta sociologa Alaina Tourainea klasificira i definira različite tipove i primjere ekoloških pokreta. Tablica je čitka i jasna, te na upečatljiv i jednostavan način prikazuje informacije. Uz nju se navodi i izvor iz kojeg su podaci preuzeti i iz kojeg učenici mogu naučiti nešto više. Tablice su izrazito korisne u nastavi, smatraju se jednom od strategija stvaranja vizualnih prezentacija sadržaja, a učenicima omogućuju razvrstavanje informacija te olakšavaju razumijevanje i pamćenje (Francolić, 2021: 9). Uz temu ekoloških pokreta vezane su i dvije fotografije vrlo zanimljivog sadržaja i jasnog objašnjenja, a njihovoj smislenosti pridonosi i to što su pozicionirane odmah ispod teksta u kojem se o njima govori (Mazal Ostojić, 2011: 43). Također, ovo se poglavlje najviše od svih dotiče konkretnih intervencija koje pojedinac može poduzeti kako bi pokazao ekološku svijest (tzv. akcija „odozdo“). Naglašava se kako se ona ne mora pokazivati masovnim uličnim prosvjedima ili političkim pokretima, već se može implementirati u svakodnevni život pojedinca jednostavnim ponašanjima kao što su štednja vode i energije, recikliranje i odvajanje otpada ili kupovina proizvoda čija proizvodnja ne narušava okoliš.

Nadalje, za razliku od prethodno analiziranog udžbenika iz 1997. godine koji pitanja navodi na kraju svake nastavne cjeline, ovo izdanje udžbenika pitanja navodi na kraju svake nastavne jedinice, a sukladno tome, svaka nastavna jedinica sadrži i veći broj pitanja. Pitanja na kraju nastavne jedinice „Ekološke promjene“ većinski su pitanja na koja se odgovor ne može pronaći u udžbeniku, npr. „Mislite li da je moguće ostvariti održivi razvoj? Zašto tako mislite?“. To su tzv. divergentna pitanja čiji je cilj na temelju jednog inicijalnog problema dobiti od učenika

što više različitih odgovora i ideja. Takva pitanja potaknut će interes učenika te njihovu kreativnost, aktivnost i samostalan rad (Jurić: 1974, prema Koludrović, 2009: 181). Odgovaranje na ovo i slična pitanja zahtjeva promišljanje i potiče učenike da formiraju vlastiti stav o određenim temama i problemima, da preispituju i kritički promišljaju o određenoj temi te dodatno istražuju i primjenjuju do sad naučeno znanje. Takva pitanja u skladu su s psihološkim standardima i zahtjevima koje navodi „Udžbenički standard“; učenje s razumijevanjem, razvoj kritičkog mišljenja, postavljanje kritičkih pitanja, traženje informacija, provjeravanje pretpostavki, primjena znanja i vještina (MZO, 2003).

„Udžbenički standard“ također navodi i kako bi udžbenik trebao ograničiti broj pojmova koji se uvodi pri obradi novog sadržaja na 3-9 novih pojmova (MZO, 2003). Time ova nastavna jedinica opet zadovoljava standard jer udžbenik ističe četiri nova pojma: ekologija, održivi razvoj, reformski ekološki pokret i radikalni ekološki pokret.

Ipak, ono što „Udžbenički standard“ ističe kao vrlo poželjno i korisno je praktična primjena znanja te tzv. otvorena nastava (iskustvena, projektna...) koju bi svaki udžbenik trebao poticati (MZO, 2003). Pitanja iz ovog udžbenika koja bi eventualno mogla potaknuti učenike na konkretnu akciju su posljednja dva pitanja koja glase: „Na koji način vi osobno pridonosite ekološkoj krizi? Što biste trebali promijeniti u svojem ponašanju?“. Razmišljanje o ovom pitanju moglo bi učenike potaknuti da uvide svoje greške i zaista promjene nešto u svom ponašanju, no svakako bi bolji učinak imali konkretni zadatci koji uključuju praktični rad i konkretnu intervenciju učenika. Čak je i istraživanje provedeno u školskoj godini 2006./2007. pokazalo kako je učenicima najzanimljivija izvanučionička nastava i nastava u prirodi te svaki oblik nastave u koji su aktivno uključeni i imaju slobodu istraživanja. Na taj način učenici postaju slobodniji u izražavanju vlastitih misli i ideja, a uviđanjem da su i sami sposobni rješavati probleme raste njihova motivacija za rad. Istraživanje je također pokazalo veliku zainteresiranost učenika za projektni rad (Kerić i sur., 2017, prema Vidović, 2021: 37).

5.3. „Sociologija – udžbenik sociologije za srednje škole“, Zvonimir Bošnjak, Zlata Paštar, Anton Vukelić, 2020.

Ranije analizirani udžbenik Nenada Fanuka sa svojih je nekoliko izdanja zasigurno obilježio nastavu Sociologije u srednjim školama u Hrvatskoj. Ipak, s obzirom na to da je on bio jedini

udžbenik na popisu odobrenih udžbenika dulje i od dva desetljeća, korjenita promjena i aktualizacija bile su nužne. Upravo su reforma hrvatskog školstva i formiranje novog „Kurikuluma za nastavni predmet Sociologija“ 2019. godine potaknuli izradu novog udžbenika koji će njegovati jedan novi pristup nastavi Sociologije i nastavi općenito, temeljiti se na aktualnim i suvremenim sadržajima te učenika stavljati u središte nastavnog procesa. Autori Zvonimir Bošnjak, Zlata Paštar i Anton Vukelić, koji su ujedno i autori novog nastavnog kurikuluma Sociologije, izdali su 2020. godine udžbenik za srednje škole „Sociologija“. Autorica Paštar u webinaru „Novi život sociologije“ navodi kako novi udžbenik ne slijedi slijepo nastavni plan i program, odnosno nastavne cjeline i jedinice navedene u kurikulumu, već međusobno isprepliće i povezuje navedene teme sociologije i međupredmetne teme, a nastavnicima daje slobodu i autonomiju („Novi život sociologije“, 2020).

Udžbenik je dostupan u tiskanom i digitalnom izdanju, a sadrži i digitalne aktivnosti s dodatnim obrazovnim sadržajem. Sastoji se od osam nastavnih cjelina koje se obrađuju na 187 stranica. Nastavna cjelina pod brojem 7 naziva se „Suvremeno društvo – promjene i trendovi“, a pod točkom 7.3 obrađuje se nastavna jedinica „Ekološke promjene“ koja zauzima 10 stranica. Također, udžbenik već na samom početku objašnjava povezanost predmeta s međupredmetnom temom održivog razvoja te se, koristeći drugo lice jednine, direktno obraća učenicima. Početak nastavne cjeline navodi kako se od učenika očekuje sudjelovanje u aktivnostima, analiziranje suvremenih društvenih promjena te procjenjivanje u kojoj mjeri i na koji način one utječu na njih i ljude u njihovoj okolini, čime se zadovoljava zahtjev „Udžbeničkog standarda“ o isticanju odgojno-obrazovnih ishoda i očekivanja (MZO, 2018b). Uvod u nastavnu cjelinu također sadrži i shematski prikaz podjele društvenih promjena koje će se obrađivati. Na taj način učenici se već na samom početku mogu upoznati sa sadržajem koji će obrađivati i načinom na koji je nastavna cjelina podijeljena.

Nastavna jedinica „Ekološke promjene“ započinje osvrtom na animirani film „WALL-E“ iz 2008. godine koji govori o distopijskoj inačici budućnosti života na Zemlji u kojoj su ljudi istu toliko zagadili da su ju morali napustiti i živjeti u umjetnim uvjetima na svemirskoj postaji. Iznad teksta nalazi se velika slika glavnog lika filma. Ovakav uvod u nastavnu jedinicu izrazito je zanimljiv jer je „WALL-E“ animirani film koji bi trebao biti poznat većini učenika, a činjenica da nastavnu temu mogu povezati s nečim iz njihovog ranijeg djetinjstva, te s nečim što su ranije doživljavali isključivo kao zabavu i razbibrigu, mogla bi uvelike pridonijeti njihovoj

zainteresiranosti za istu. Radnja filma također može poslužiti kao dobro polazište za raspravu i upoznavanje sa stavovima učenika o samoj temi.

Glavni tekst nastavne jedinice započinje isticanjem pojma ekologije kao i u prethodno analiziranim udžbenicima, no on ovaj put nije definiran u samom tekstu, već je žutom bojom istaknut na margini stranice. Ovakav način definiranja i isticanja pojmova vrlo je zanimljiv i inovativan, a Danijela Mazal Ostojić piše kako su istraživanja pokazala da je tekst u boji snažno sredstvo izazivanja pažnje (Mazal Ostojić, 2011: 40). Ekologija je definirana gotovo identično kao i u prethodno analiziranim udžbenicima, kao „znanost koja proučava odnose među organizmima te odnose organizama i njihova okoliša“. U samom tekstu objašnjavaju se stavovi ekologije kao znanstvene discipline prema onečišćenju i zagađenju okoliša, a veliki se naglasak stavlja na međuovisnost različitih čimbenika koji su to zagađenje i uzrokovali.

Nadalje, tekst ističe i objašnjava pojam održivog razvoja koji je još jednom istaknut i definiran na margini stranice. Održivi razvoj predstavlja se kao prihvatljiv koncept koji bi trebao uskladiti i uravnotežiti odnos gospodarstva, okoliša i čovjeka /društva, no zanimljivo je kako autori ne predstavljaju ovaj koncept idealnim projektom bez mane, već ga i sami preispituju te pitanjima u tekstu potiču učenike da i oni učine isto. Na ovaj način ispunjavaju se zahtjevi „Udžbeničkog standarda“ koji navode da udžbenik mora kod učenika potaknuti kritičko mišljenje (MZO, 2018b). Također, obradom ove teme postiže se povezanost s međupredmetnom temom „Održivi razvoj“ čime se zadovoljavaju ciljevi „Udžbeničkog standarda“ i „Kurikuluma za nastavni predmet Sociologija“.

Nadalje, vrlo je zanimljivo kako pojam siromaštva koji prethodno analizirani udžbenici Nenada Fanuka gotovo da i ne spominju, ovaj udžbenik ističe kao jedan od bitnijih. Autori su ovaj pojam definirali i na margini stranice, čime su ga istaknuli kao jedan od četiri najvažnija pojma unutar ove nastavne jedinice. Razlog tome je taj što siromaštvo postaje sve veći problem današnjice, a može se u velikoj mjeri povezati i s održivim razvojem i problemima do kojih dolazi u njegovom provođenju. I Ministarstvo znanosti i obrazovanja u „Kurikulumu međupredmetne teme Održivi razvoj“ navodi kako bi učenik trebao moći kritički promišljati o utjecaju čovjekovog djelovanja na Zemlju i čovječanstvo, a kao preporuku za ostvarivanje ovih odgojno-obrazovnih očekivanja u sklopu integrirane nastave, u koju spada i nastavni predmet Sociologija, navodi i temu siromaštva te praćenje promjena vezanih uz njega (MZO, 2019: 40).

Sljedeći pojam koji udžbenik ističe je društveni pokret, a definira ga kao „zajedničko i usklađeno djelovanje velikog broja ljudi povezanih sličnim vrijednostima i stavovima kako bi pokrenuli društvene promjene“. Udžbenik kao najčešće razloge izbijanja ekoloških pokreta navodi onečišćenje okoliša, klimatske promjene, izumiranje biljnih i životinjskih vrsta te osjećaj društvene nepravde. Društveni pokreti dijele se na reformske i radikalne, a u usporedbi s prethodno analiziranim udžbenicima oni su u ovom udžbeniku jasnije i primjerenije objašnjeni. Udžbenik Nenada Fanuka veći fokus stavlja na politički aspekt društvenih pokreta te koristi velik broj političkih termina kao što su liberalizam, demokratski socijalizam, kapitalizam, socijaldemokratski reformizam, prezervacionizam i slično. Oni sami po sebi jesu pojmovi koje često nalazimo u sociologiji, no smatram da bi u ovom kontekstu učenicima mogli djelovati konfuzno i nejasno, čemu pridonosi i nedostatak navođenja konkretnih primjera. Udžbenik iz 2020. godine ove pojmove objašnjava puno sažetije i jasnije, koristeći vokabular potpuno primjeren srednjoškolskom uzrastu te navođenjem konkretnih primjera i rezultata koji se postižu određenim tipom društvenog pokreta. Na taj način zadovoljavaju se i jezične smjernice „Udžbeničkog standarda“ koje navode da jezik korišten u udžbenicima mora na svim jezičnim razinama biti primjeren učeniku (MZO, 2018b), a važnost oprimjerivanja definiranog naglašavaju i autorice Grauerholz i Bouma-Holtrop koje korištenje primjera i njihovu relevantnost navode kao dio liste indikatora kritičkog sociološkog mišljenja (Grauerholz, Bouma-Holtrop, 2003, prema Bošnjak, 2009: 265).

Odvojeni od glavnog teksta, ali nimalo zanemarivi, su tekstovi u plavim okvirima koji pobliže objašnjavaju i nude primjere onog o čemu se govori. Autorica Paštar naglašava kako se oni nipošto ne smiju smatrati manje bitnima ili tretirati kao izborni sadržaj samo zato što su odvojeni od glavnog teksta, već kako bi oni trebali poslužiti kao polazište za rasprave, projekte, zadaće ili analize teksta („Novi život sociologije“, 2020). Cijelu jednu stranicu zauzima plava tablica s ključnim ekološkim problemima, njihovim opisom i društvenim posljedicama. Ovaj način navođenja konkretnih ekoloških problema puno je primjereniji od njihovog pukog nabranjanja u tekstu. Sadržaj se ovako puno jasnije ističe, dostupniji je i pregledniji, a sam format tablice daje više prostora za detaljnije elaboriranje svakog pojedinog problema, a da tekst ne djeluje prekrat informacijama. Udžbenik sadrži i dva upečatljiva i zanimljiva grafikona na temu utjecaja onečišćenja zraka na svjetsko zdravlje sa zanimljivim podacima o smrtnosti kao posljedici čestičnog zagađenja. Zanimljivosti plavih tekstova pridonose i aktivnosti koje su najčešće vezane

uz njih te učenicima zadaju zadatak da detaljnije prouče i razmisle o problemima o kojima su čitali. Potiču učenike da formiraju vlastita mišljenja i stavove, da promišljaju i kritički razmišljaju i analiziraju, povezuju i koriste naučeno te međusobno raspravljaju i dolaze do rješenja za određene probleme. Ovakve aktivnosti mogu biti izrazito korisne i zanimljive za učenike, a posebice ako se odrađuju u grupama. Na taj način učenik će zadovoljiti svoju znatiželju, želju za djelovanjem i potrebu za socijalizacijom (Matijević, 2008, prema Vidović, 2021: 37).

Što se tiče slikovnog sadržaja, udžbenik sadrži nešto veći broj slika, fotografija i grafika nego što je to slučaj u Fanukovim udžbenicima. Posljednje dvije stranice ove nastavne jedinice gotovo su u potpunosti ispunjene slikama. Tri fotografije ekoloških pokreta i aktivista popraćene su zadatkom za učenike da procjene pripadaju li prikazani aktivisti reformskom ili radikalnom društvenom pokretu, što je jako dobar način da učenici još jednom ponove i primjene naučeno. Također, fotografije su izrazito realističan i vjerodostojan slikovni materijal, a istraživanja su potvrdila kako djeca i mladi upravo takve slike najviše vole te da su fotografije kao slikovni materijal primjerenije za učenike viših razreda (Mazal Ostojić, 2011: 46).

Ono što se eventualno može smatrati nedostatkom ovog udžbenika je, isto kao i u prethodno analiziranom udžbeniku, nedostatak lokalnog konteksta. Udžbenik se samo u jednom navratu dotiče situacije u Hrvatskoj kad u sklopu plavog teksta o rastu populacije govori o demografskoj situaciji u Hrvatskoj. Također, iako udžbenik sadrži korisne aktivnosti za učenike, ipak mu fali konkretnih praktičnih zadataka za učenike jer je to jedini način da se pokrene njihova intervencija za okoliš. Na taj način zadovoljili bi se i zahtjevi „Udžbeničkog standarda“ da udžbenik mora poticati funkcionalno znanje, sposobnosti i vještine, te metode aktivnog učenja (MZO, 2018b).

5.4. „Sociologija – udžbenik sociologije s dodatnim digitalnim sadržajima u trećem razredu gimnazija“, Vanja Dergić, Filip Čiček, Staša Šoh, 2020.

Udžbenik „Sociologija“ autora Vanje Dergić, Filipa Čičeka i Staše Šoh još jedan je udžbenik izdan 2020. godine kao odgovor na novi „Kurikulum nastavnog predmeta Sociologija“. Udžbenik je dostupan u tiskanom i digitalnom izdanju, a obogaćen je i dodatnim digitalnim sadržajima na aplikaciji e-sfera. Kao i prethodno analizirani udžbenik, temelji se na zahtjevima i standardima „Kurikuluma za nastavni predmet Sociologija“ i najnovijeg „Udžbeničkog standarda“

iz 2018. godine, a autorica Šoh naziva ga „hibridnim udžbenikom“ jer čini spoj starog i poznatog s novim načinom rada („Novi udžbenik sociologije za novo doba“, 2020).

Udžbenik ima 165 stranica te obuhvaća pet cjelina i 14 poglavlja. Peta cjelina naziva se „Suvremeno društvo, problemi i izazovi budućnosti“ i uključuje dva poglavlja, „Urbano društvo i demografija“ pod brojem 13, te „Ekološki izazovi suvremenog društva“ pod brojem 14. Četrnaesto poglavlje proteže se preko devet stranica te sadrži nekoliko naslova; Ekološka kriza – globalni problem, Čimbenici ekološke krize, Globalizacija i aspekti globalizacije i Posljedice globalizacije: tamna strana rasta.

Ono po čemu se ovaj udžbenik razlikuje od svih prethodno analiziranih udžbenika je što na samom početku poglavlja ističe korelaciju s drugim predmetima i međupredmetnim temama, ishode učenja i najvažnije pojmove o kojima će se učiti. Autori ovdje temu ekoloških izazova stavljaju u korelaciju s Biologijom, Geografijom, Etikom te Politikom i gospodarstvom, a povezuju ju i s međupredmetnim temama Građanski odgoj i obrazovanje, Uporaba informacijske i komunikacijske tehnologije (IKT), Osobni i socijalni razvoj, Održivi razvoj i Zdravlje. Time udžbenik u svakom poglavlju pokazuje ispunjavanje zahtjeva „Udžbeničkog standarda“ koji navodi da udžbenik „omogućuje međupredmetnu povezanost kao i povezanost s međupredmetnim temama“ (MZO, 2018b). Pod naslovom „Ishodi učenja sociologije“ autori najavljuju kojim će se temama baviti ovo poglavlje i zašto. Fokus se stavlja na ljudski odnos prema okolišu, a cilj je da učenici osvijeste da sva materijalna dobra dolaze od Zemlje i okoliša, te shvate da su briga za okoliš i odnos prema okolišu jedna od ključnih tema za razumijevanje promjena modernog društva. Također, najavljuje se i tema globalizacije i ekoloških zakona.

Nadalje, uspoređujući ključne pojmove istaknute u do sad analiziranim udžbenicima, uviđa se kako za razliku od udžbenika kojima smo se bavili ranije, i koji većinom ističu tri do četiri nova pojma, ovaj ističe njih osam. U prvom odlomku definirani su pojmovi ekologija i ekološka kriza, te je objašnjen pojam ekonomskog rasta i njegov utjecaj na okoliš. Zatim se u zasebnom odlomku opisuju pojedini čimbenici ekološke krize; onečišćenje, nestašica resursa te rast populacije i nestašica hrane, u okviru kojih se navode i konkretni ekološki problemi vezani uz svaki od tih čimbenika. Izrazito je interesantan i praktičan način na koji su u ovom udžbeniku predstavljeni ekološki problemi. Za svaki od njih navode se konkretni podatci ili usporedbe kojima učenici mogu lakše predočiti ozbiljnost i razmjer ovih problema. Tako se npr. problem degradacije tla ilustrira usporedbom degradiranog područja s veličinom Rusije i Indonezije, a ozbiljnost deforestacije

dokazuje se pretpostavkom da će, ako se trend sječe tropskih šuma nastavi, one potpuno nestati do kraja 21. stoljeća. Ovo je izuzetno prikladan način za učenike da spoznaju stvarnu veličinu ovih problema.

Usto, u kontekstu rasta populacije i nestašice hrane ovaj udžbenik jedini spominje problem genetski modificiranih organizama (GMO) i dvije struje mišljenja koje se oko njega javljaju, a s tim pojmom povezuju se pojmovi načelo opreza i koncept rizika. Okvir „Pročitaj!“ ovdje učenicima nudi dodatne zanimljivosti o GMO hrani i njezinoj proizvodnji, a na njega se nadovezuje izrazito zanimljiv okvir „Istraži!“ koji učenicima daje zadatak da samostalno prikupe dodatne podatke o GMO hrani i međusobno ih rasprave, a predlaže im čak i organiziranje *online* predavanja genetičkog inženjera koji će odgovoriti na njihova pitanja. Na taj način učenici se potiču na samostalan rad, propitivanje problema i organizaciju.

Nadalje, neizbježna tema u kontekstu ekoloških promjena, kao i u prethodno analiziranim udžbenicima je održivi razvoj. Ipak, u usporedbi s udžbenikom Nenada Fanuka iz 2005. godine, tema održivog razvoja izrazito je slabo zastupljena u ovom udžbeniku te se svodi samo na njegovu definiciju. Veći naglasak stavlja se na suvremene ekološke pokrete koje autori ovog udžbenika nazivaju refleksivnosti „odozdo“.

Udžbenik vrlo sažeto definira radikalne i reformske ekološke pokrete, a problematičan za učenike mogao bi biti nedostatak oprimjerivanja istih zbog čega bi razlika između ova dva pojma lako mogla ostati nejasna. Ipak, njihova važnost istaknuta je pod okvirom „Istraži!“ čija je zadaća potaknuti učenike da samostalno istraže i prodube svoje znanje o određenoj temi. Upravo u kontekstu ekoloških pokreta učenicima je dan sljedeći zadatak: „Istraži koji je trenutno aktualan radikalni ekološki pokret. Istraži djelovanje Grete Tintin Eleonore Ernman Thunberg, učenice koja je pokrenula lavinu u svijetu. Provedite debatu ZA i PROTIV njezina pristupa problemu. Kako njezin način rada može pridonijeti rješavanju globalnoga ekološkog problema? Na koje je sve načine mediji predstavljaju?“. Ovaj zadatak je savršen primjer poticajnog poučavanja koji osim zadovoljavanja smjernica „Udžbeničkog standarda“ prema kojima „udžbenik potiče primjenu metoda aktivnog učenja i raznovrsnih nastavnih strategija, upućuje na dodatne izvore za stjecanje kompetencija te potiče na proširivanje i produblivanje znanja“ (MZO, 2018b), pridonosi i ispunjavanju ciljeva nastave Sociologije navedenih u Kurikulumu koji navode: „Usmjerenost učeniku temeljno je obilježje učenja i poučavanja sociologije. Učenik se usmjerava na analizu suvremenih društvenih odnosa, pojava i procesa, na vođenje argumentirane rasprave, pronalazak,

prezentaciju i zastupanje rješenja“ (MZO, 2019a). Učenik je, dakle, potaknut da samostalno istraži određenu temu, te prikupljena znanja primijeni u nastavi, u isto vrijeme formirajući i izražavajući vlastite stavove i razmišljanja. Ovaj tip zadatka također uključuje i svojevrsni rad u grupi, a koji Zvonimir Bošnjak (2009) navodi kao jedan od ključnih elemenata konstruktivističkog poučavanja. Suradničko učenje omogućuje razmjenu znanja te razvoj, usporedbu i višestrukost razumijevanja predmeta poučavanja. Također naglašava i važnost aktivnog učenja kroz koje učenici mogu povezati individualno iskustvo s aktivizmom u rješavanju problema te pratiti svoj doprinos u nastavi (Bošnjak, 2009: 260-261).

Pojam koji prethodno analizirani udžbenici spominju, ali ne bave se njime toliko detaljno je globalizacija. Ovaj joj udžbenik posvećuje čak dva cijela poglavlja, razrađuje tri njezina aspekta: ekonomski, politički i kulturni, govori o novim informacijskim tehnologijama, a posebnu pozornost pridaje negativnim posljedicama globalizacije u kontekstu kojih govori o jeftinoj radnoj snazi, apsolutnom siromaštvu i antiglobalistima, a što je istaknuto i u „Kurikulumu nastavnog predmeta Sociologija“ koji zahtjeva da učenik prepozna i kritički promišlja utjecaj suvremenih globalizacijskih procesa, medija i informacijsko-komunikacijske tehnologije na svakodnevni život (MZO, 2019a).

U kontekstu isticanja konkretnih autora i socioloških teorija analizirani udžbenici uvelike se razlikuju. Nenad Fanuko u prvom izdanju svog udžbenika spominje samo Duncana i njegov model POET(S), a u izdanje iz 2005. godine dodaje i francuskog sociologa Alaina Tourraineua. Udžbenik iz 2020. godine autora Bošnjaka, Paštar i Vukelića iznenađujuće u kontekstu ekoloških promjena ne spominje niti jednog sociologa ili sociološku teoriju, a autorica Paštar to opravdava u *webinaru* „Novi život sociologije“ ističući kako su se sociološke teorije pokazale učenicima najdosadnije i kako se one u ovom udžbeniku nalaze eventualno na marginama stranice. S druge strane, udžbenik analiziran u ovom poglavlju u nekoliko se navrata osvrće na različite sociologe i njihove teorije kao što su Ulrich Beck i Anthony Giddens u kontekstu tzv. društva rizika ili Manuel Castells i njegovo umreženo društvo. Sociološke teorije uistinu nekada mogu učenicima djelovati zamorno i dosadno te zato kod njihovog uključivanja u udžbenike treba biti vrlo oprezan. Iako se sociologija temelji upravo na njima, pojedine nastavne cjeline zasigurno mogu savršeno funkcionirati i bez njih, a ponekad ih je bolje samo usputno spomenuti ili koristiti u svrhe opimjerivanja i pojašnjavanja teme. U istraživanju o stavovima nastavnika o srednjoškolskoj nastavi sociologije navedena je podjela nastave sociologije na akademsku sociologiju koja je

striktna i znanstveno-teorijska te na tzv. *public sociology* koncept koji fokus stavlja na aktualne društvene teme, isticanje vrijednosti građanskog i političkog odgoja te važnost učeničkog iskustva (Koprivnjak, 2017: 30). Istraživanje je pokazalo kako nastavnici prepoznaju važnost znanstveno-teorijske utemeljenosti nastave, no većina nastavnika ipak veći značaj pridaje odgojnoj ulozi sociologije (Koprivnjak, 2017: 41-42).

Što se tiče slikovnog sadržaja, ovaj udžbenik mu pridaje najmanje pozornosti. Dok prethodno analizirani udžbenici uključuju velik broj ilustracija, fotografija i grafikona koji pridonose učenikovom razumijevanju i zainteresiranosti za samu temu, ovaj udžbenik sadrži tek tri prikaza, od kojih su dva samo metaforički prikazi određenih pojmova. S obzirom da se pokazalo kako učenici veću zainteresiranost pokazuju prema realističnim prikazima, odnosno fotografijama, a i kako su fotografije, naspram ilustracija, puno pogodnije za učenike viših razreda (Mazal Ostojić, 2011), likovno-grafički sadržaj ovog udžbenika može se smatrati njegovim nedostatkom.

Najzanimljiviji i najinovativniji dio ovog udžbenika je njegov dodatni digitalni sadržaj. U okvirima pod naslovom „Istraži!“ pronalazimo zadatke vezane uz njega, a pristup mu je vrlo brz i jednostavan. Na početku svake cjeline nalazi se ikona koja se skenira pomoću aplikacije „e-sfera“ i koja nas automatski vodi na dodatne digitalne sadržaje vezane uz cjelinu koju smo skenirali. Ovaj način rada izrazito je suvremen i inovativan, ali i praktičan je omogućuje lak i brz pristup sadržajima. Učenici koji su odrasli u suvremenom društvu naviknuti su na svakodnevno korištenje tehnologije, a uvođenje ove vrste rada moglo bi im djelovati izrazito zanimljivo i poticajno. Digitalni dio udžbenika također svojim likovno-grafičkim sadržajem nadomješta nedostatke tiskanog izdanja jer nudi učenicima vrlo zanimljive fotografije i videozapise na temu. Uključivanje videozapisa u nastavu izrazito je korisno jer kod učenika zahtjeva korištenje dva osjetila, vida i sluha, a što pridonosi privlačnosti i koncentraciji učenika. Izrazito je pogodno i to što je danas velik broj videozapisa dostupan preko pametnih telefona i sličnih uređaja, a koje posjeduje većina učenika (Valenta, 2018: 8). Također, priručnik „Integracija digitalne tehnologije u učenje i poučavanje i poslovanje škole“ izdan 2018. godine u sklopu projekta „e-Škole“ ističe potrebu prilagođavanja školskih udžbenika novim generacijama u obliku interaktivnih e-udžbenika jer je nužno prilagođavanje tehnika poučavanja suvremenim generacijama koje su svakodnevno preplavljene digitalnim materijalima te različitim tipovima informacija i izvora znanja (CARNET, 2018).

U kontekstu svođenja teme na lokalnu razinu i u ovom, kao i u prethodno analiziranim udžbenicima pronalazim nedostatke. Ovaj udžbenik u ni jednom dijelu teksta ne spominje situaciju u Hrvatskoj, osim jednog zadatka vezanog uz dodatne digitalne sadržaje koji upućuje učenike da istraže trenutnu zagađenost zraka u svome gradu.

6. Diskusija

Analiza četiri srednjoškolska udžbenika sociologije provedena u ovom radu temeljila se na četiri istraživačka pitanja.

Prvo od istraživačkih pitanja bilo je: Je li se pristup poučavanju teme „Ekološke promjene“, odnosno „Ekološki izazovi suvremenog društva“ promijenio s obzirom na različite verzije udžbenika kroz godine i na koji način? Ono u čemu je promjena u pristupu najuočljivija je sam opseg teme. Najstariji analizirani udžbenik, onaj iz 1997. godine, ovoj temi posvećuje tek dvije stranice, dopunjeno izdanje iz 2005. godine sedam stranica, dok najnoviji udžbenici iz 2020. godine ovu temu obrađuju na čak 10 stranica. Na primjeru toga uočljivo je kako je ova tema kroz 20 godina uvelike dobila na važnosti, ali i kako je socijalno-ekološka kriza toliko uznapredovala da je dodavanje novog sadržaja u udžbenike bilo neizbježno. Nadalje, promjena je vidljiva u načinu na koji se sama tema obrađuje. Dok udžbenici Nenada Fanuka ovu temu obrađuju više teorijski, udžbenici iz 2020. godine nastoje ovu temu što više prilagoditi učenicima i njihovom uzrastu, nudeći im mnoge suvremene primjere iz njima zanimljivih i poznatih područja te uključujući mnoge zanimljivosti i aktivnosti u sam proces učenja. Što se tiče obrade same teme u kontekstu socioloških teorija, drugačiji pristup može se uočiti u udžbeniku autora Bošnjaka, Paštar i Vukelića koji u okviru ove teme potpuno izbacuju sociološku teoriju, dok ostali analizirani udžbenici spominju barem dva ili više sociologa i njihove teorije.

Sljedeće istraživačko pitanje glasi: Potiče li udžbenik učenike na aktivnost i primjenu znanja? Ovo pitanje većinski se odnosi na analizu pitanja i zadataka za učenike. Iako i stariji udžbenici sadrže setove pitanja vezane uz nastavnu jedinicu, ona nisu toliko poticajna kao u novijim udžbenicima. Fanukovi udžbenici mogu potaknuti učenike na kritičko promišljanje te formiranje i raspravljanje o vlastitim stavovima, ali nedostaje im komponenta koja bi učenike potaknula na samostalan rad i istraživanje. Ono što se također može smatrati nedostatkom je što

se pitanja nalaze na samom kraju nastavne jedinice gdje ih učenici mogu vrlo lako previdjeti ili zanemariti. Noviji udžbenici uključuju puno veći broj pitanja, ali i konkretnih zadataka i aktivnosti koji potiču učenike da samostalno istraže određenu temu, pronađu nove izvore znanja te povežu to s već naučenim. Također, pitanja se ne nalaze na samom kraju već su integrirana u sadržaj nastavne jedinice. Novi udžbenici osim pitanja i zadataka sadrže i velik broj tekstova sa zanimljivostima ili dodatnim sadržajem koji mogu poslužiti kao izrazito dobri temelji za debate, rasprave, projekte i slične aktivnosti. Ipak, niti jedan od analiziranih udžbenika ne sadrži zadatke ili aktivnosti koje učenika upućuju na konkretnu praktičnu primjenu znanja, na pridonosenje rješavanju socijalno-ekološke krize svojim mikro-djelovanjem i intervencijom u društvu. Izrazito prigodno i zanimljivo bilo bi da udžbenik sadrži konkretne zadatke kojima bi se učenici mogli direktno uključiti u ekološke aktivnosti škole ili lokalne zajednice.

Sljedeće istraživačko pitanje ovog rada je: Zaokuplja li se učenike previše teorijom i prevelikim brojem novih pojmova ili postoji ravnoteža između teorijskog znanja i njegove praktične primjene? U analiziranim udžbenicima teorijski dio je prikladno odrađen, no u odnosu na praktični dio svakako je prezastupljen. Svaki udžbenik trebao bi održavati balans između teorije i prakse, a samostalan rad, aktivno učenje i praktična primjena znanja nešto su što „Udžbenički standard“ i „Kurikulum za nastavni predmet Sociologija“ ističu kao izrazito poželjno. Fanukovi udžbenici fokus stavljaju isključivo na teorijsku obradu teme, bez dodatnih sadržaja, zadataka ili poticaja. Udžbenici iz 2020. godine svakako su pokazali određeni napredak u ovom aspektu. Iako udžbenici sadrže opsežan teorijski dio, zadatci i aktivnosti koji se uz njega vežu doprinose njegovoj zanimljivosti i lakoći učenja. Što se tiče samih pojmova, svaki od analiziranih udžbenika zadovoljava kriterije „Udžbeničkog standarda“ iz 2003. godine koji navodi da bi svaka tema trebala ograničiti broj na 3 do 9 novih pojmova. Izrazito prikladnim smatram način na koji udžbenik autora Bošnjaka, Paštar i Vukelića ističe nove pojmove na marginama, a udžbenik autora Dergić, Čičeka i Šoh navodi i ističe nove pojmove na samom početku nastavne jedinice.

Posljednje istraživačko pitanje odnosi se na tehničko oblikovanje udžbenika, s naglaskom na njegov likovno-grafički sadržaj. U ovom kontekstu ističe se udžbenik Bošnjaka, Paštar i Vukelića koji ne samo da sadrži najveći broj ilustracija, već su one i vrlo zanimljivi suvremeni prikazi onoga što obrađuje nastavna jedinica. Također, udžbenik većinom sadrži fotografije kao najrealnije i najjasnije prikaze, a sadrži i zanimljive grafike kojima dodatno pojašnjava određene pojmove. U odnosu na ovaj udžbenik, udžbenik Dergić, Čičeka i Šoh u tiskanom izdanju sadrži

puno manje likovno-grafičkog sadržaja. Radi se o tri prikaza, od kojih je samo jedan prikaz fotografija, a ostala dva prikaza samo su ilustracije pojmova globalizacija i društvo rizika. Ipak, izrazita kvaliteta ovog udžbenika leži u njegovom digitalnom sadržaju koji učenicima nudi vrlo zanimljive i edukativne videozapise, slike i članke, a kojima mogu pristupiti na zanimljiv i brz način.

7. Zaključak

Cilj diplomskog rada bio je spoznati zastupljenost teme „Ekološke promjene“, odnosno „Ekološki izazovi suvremenog društva“ u srednjoškolskim udžbenicima sociologije korištenima u Hrvatskoj, a nastalima u razdoblju od 1997. do 2020. godine, te načina na koji oni navedenu temu predstavljaju i obrađuju. Ekološki odgoj i obrazovanje pokazali su se posljednjih nekoliko desetljeća važnim društvenim pitanjem, što je rezultiralo uključivanjem ove teme u opće obrazovanje te nastavne predmete koji nisu dio samo prirodosnanstvene skupine. Među takvima se našla i Sociologija koja, kao znanost o društvu, ima snažan potencijal učenicima pružiti adekvatno obrazovanje za ekologiju te im ukazati na važnost osobnog djelovanja i posljedice koje ono može imati za društvo. Kako je s godinama pitanje socijalno-ekološke krize i nužnosti kvalitetnog ekološkog odgoja i obrazovanja postalo sve prisutnije, postavlja se pitanje je li se i sam pristup ovoj temi i njezinom poučavanju u nastavi promijenio, te zadovoljava li način obrade ove teme u srednjoškolskim udžbenicima zahtjeve i standarde propisane od strane najnovijeg „Kurikuluma za nastavni predmet Sociologija“ i „Udžbeničkog standarda“. Odgovor na to pitanje pružila je kvalitativna analiza sadržaja četiri srednjoškolska udžbenika sociologije provedena u ovome radu, a koja se temeljila na četiri istraživačka pitanja. U tom kontekstu valja još jednom istaknuti kako su udžbenici Nenada Fanuka nastali prije donošenja kurikuluma te danas više nisu važeći za uporabu u gimnazijama. Njihova analiza u ovom radu provedena je kako bi se spoznala razlika u obradi teme „Ekološke promjene“, odnosno „Ekološki izazovi suvremenog društva“ prije i nakon dovođenja danas važećih dokumenata nastavnog kurikuluma i udžbeničkog standarda.

Pokazalo se kako su udžbenici od 1997. do 2020. godine neupitno pokazali veliki napredak, a koji je uvelike rezultat reforme hrvatskog školstva. Vidljivo je kako prvo izdanje Fanukovog udžbenika nije imalo gotovo nikakve temelje za izradu učenicima usmjerenog i prilagođenog udžbenika, dok su oni iz 2020. godine nastali na vrlo konkretnim i detaljnim znanstvenim,

psihološkim i didaktičko-metodičkim smjernicama. „Nastavni plan i program“ na temelju kojeg su nastali Fanukovi udžbenici naglasak je većinski stavljao na sadržaj nastavnog predmeta, a ne na način i metode pomoću kojih će se taj sadržaj prenijeti učenicima. Također, premalo pozornosti pridavalo se samom učeniku i njegovom uključivanju u nastavni proces. Sukladno tome, Fanukovim udžbenicima nedostaje dio koji učenike potiče na samostalan rad i istraživanje te aktivnu i praktičnu nastavu, a teorijski dio je prenaglašen. Usto, činjenica je da stariji udžbenici nisu imali mogućnost tako kvalitetnog likovno-grafičkog oblikovanja kao današnji, tako da je upitno može li se uopće ono smatrati njegovim nedostatkom. Zahvaljujući novim i kvalitetnijim grafičkim mogućnostima, udžbenici iz 2020. godine puno su vizualno privlačniji i zanimljiviji, no ključno je da sadržaj koji prikazuju i dalje bude prilagođen i primjeren učenicima. Noviji udžbenici svakako su pokazali napredak, a izrazito je vidljiv pomak u kontekstu važnosti koja se pridaje učeniku, njegovom samostalnom radu i aktivnom sudjelovanju u nastavi te nastojanju da on razvije vlastitu ličnost, stav i razmišljanje.

Ipak, iako je udžbenik najvažnije sredstvo u nastavi te je vrlo bitno da on bude primjeren i prilagođen učenicima, ključnim smatram način na koji će ga interpretirati pojedini nastavnik i iz njega izvući ono najbolje.

8. Literatura

1. *About us* (n.d.). U: naaee. Preuzeto 15.5.2022. s <https://naaee.org/>
2. *About us* (n.d.). U: NEEF. Preuzeto 19.5.2022. s <https://www.neefusa.org/>
3. Afrić, K. (2002). Ekološka svijest – pretpostavka rješavanja ekoloških problema. *Ekonomski pregled*, 53 (5-6), 578-594.
4. Bešić, A. (2017). *Ekološke aktivnosti u I. obrazovnom ciklusu* (Diplomski rad). Fakultet za odgojne i obrazovne znanosti, Pula, Sveučilište Jurja Dobrile u Puli.
5. Bošnjak, Z. (2009). Primjena konstruktivističkog poučavanja i kritičkog mišljenja u srednjoškolskoj nastavi sociologije: pilot-istraživanje. *Revija za sociologiju*, 40(39), 257-277.
6. Bošnjak, Z., Paštar, Z., Vukelić, A. (2020). *Sociologija. Udžbenik za srednje škole*. Zagreb. Profil Klett.
7. Bušljeta, R. (2013). Polazišta proučavanju transformacijske uloge udžbenika. *Školski vjesnik* 62(1), 55-73.
8. CARNET (2018). Integracija digitalne tehnologije u učenje i poučavanje i poslovanje škole. Zagreb.
9. Cifrić, I. (1993). Ekološka edukacija i moderno društvo. *Socijalna ekologija*, 2(2), 235-247.
10. Dergić, V., Čiček F., Šoh, S. (2020). *Sociologija – udžbenik sociologije s dodatnim digitalnim sadržajima u trećem razredu gimnazija*. Školska knjiga.
11. Dolenc, Z., Pejnović, J. (2014). Čovjek i okoliš – stavovi srednjoškolskih učenika. *Educatio Biologiae* 1, 63-68.
12. Eco-Schools (n.d.), <https://www.ecoschools.global/>
13. Fanuko, N. (1997). *Sociologija. Udžbenik za gimnazije*. Zagreb. Profil.
14. Fanuko, N. (2005). *Sociologija. Udžbenik za gimnazije*. Zagreb. Profil.
15. Francolić, A. (2021). *Načini čitanja jezičnih sadržaja u osnovnoškolskim udžbenicima* (Diplomski rad). Filozofski fakultet. Sveučilište u Rijeci.
16. Geiger M., Zeman, Z. (2010). Mjesto življenja i integralna održivost – vitalnost lokalnog u globaliziranom svijetu. *Društvena istraživanja*, 19(3 (107)), 377-400.

17. Geld, R., Ivanec, D., Karajić, N. i Spajić-Vrkaš, V. (2019). Vrednovanje eksperimentalnoga programa Škola za život u školskoj godini 2018./2019., Zagreb, Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu.
18. GreeningEUcooperation (2018). Eco-schools: environmental education and sustainable development.
19. Hinić, D. (2012). Razlike u percepciji i doživljaju ekoloških problema stanovnika Novog Pazara. *Socijalna ekologija*, 21(3), 297-310.
20. Jagić, N. (2016). *Analiza diskursa udžbenika iz sociologije za srednje škole: Feministička perspektiva* (Diplomski rad). Filozofski fakultet, Zagreb, Sveučilište u Zagrebu.
21. Jukić, R. (2011). Ekološko pitanje kao odgojno-obrazovna potreba. *Socijalna ekologija: časopis za ekološku misao i sociologijska istraživanja okoline*, 20(3), 267-286.
22. Jukić, R. (2013). Sadržaji ekološkog odgoja i obrazovanja u gimnazijskim programima. *Socijalna ekologija: časopis za ekološku misao i sociologijska istraživanja okoline*, 22(3), 221-245.
23. Kasmaiezhadfad, S., Pourrajab, M., i Rabbani, M. (2015). Effects of pictures in textbooks on students' creativity. *Multi Disciplinari Edu Global Quest*, 4(2(14)), 83-96.
24. Kolenc Kolnik, K. (2008). Učenje za održivi razvoj i uloga geografskog obrazovanja. U: Uzelac, V., Vujičić, L. (ured.) (2008). *Cjeloživotno učenje za održivi razvoj*, svezak 2 (str. 101-107). Rijeka, Sveučilište u Rijeci, Učiteljski fakultet u Rijeci.
25. Koludrović, M. (2009). Pitanja i zadaci u udžbenicima kao elementi poticanja divergentnog mišljenja. *Pedagogijska istraživanja*, 6(1-2), 179-190.
26. Koprivnjak, M. (2017). *Svrha i ciljevi srednjoškolske nastave sociologije iz perspektive nastavnika* (Diplomski rad). Zagreb, Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu.
27. Kurikulum nastavnog predmeta Sociologija za gimnazije NN 7/2019. Preuzeto 24.3.2022. s https://narodne-novine.nn.hr/clanci/sluzbeni/2019_01_7_160.html
28. Kurikulum međupredmetne teme Održivi razvoj za osnovne i srednje škole NN 7/2019. Preuzeto 6.6.2022. s <https://narodne-novine.nn.hr/search.aspx>
29. Lay, V. (2005). Integralna održivost i učenje. *Društvena istraživanja*, 3 (77), 353-377.
30. Lepir, Lj. (1991). Recenzije i prikazi. *Socijalna ekologija. Revija za sociologiju* 22(1-2), 214-215.

31. Matijević, M., Rajić, V., Topolovčan, T. (2013). Učenička percepcija srednjoškolskih udžbenika. *Život i škola*, 29(1), 64-78.
32. Mazal Ostojić, D. (2011). *Grafički parametri povećanja čitljivosti udžbenika* (Magistarski rad). Grafički fakultet, Zagreb, Sveučilište u Zagrebu.
33. *Most Environmentally Friendly Countries* (2020). U: World Population Review. Preuzeto 6.6.2022. s <https://worldpopulationreview.com/>
34. Mrnjajus, K. (2008). Obrazovanje za održivi razvoj. U: Uzelac, V., Vujičić, L. (ured.) (2008). *Cjeloživotno učenje za održivi razvoj*, svezak 2 (str. 29-37). Rijeka, Sveučilište u Rijeci, Učiteljski fakultet u Rijeci.
35. Nacionalni centar za vanjsko vrednovanje obrazovanja [NCVVO] (2015). *Nastavni plan i program za Sociologiju*. Preuzeto 25.5.2022. s https://www.ncvvo.hr/nastavni-planovi-i-programi-za-gimnazije-i-strukovne-skole/?fbclid=IwAR263RhQ4AJ02senM_L79qBLI2nhYyGalfic22ET_mJsea6g0PSaFZz-7lk
36. North American Association for Environmental Education [NAAEE] (2019). *Guidelines for Excellence: K-12 Environmental Education*. Preuzeto 18.5.2022. s: <https://naaee.org/>
37. North American Association for Environmental Education [NAAEE] (2022). *Guidelines for Excellence: Environmental Education Programs*. Preuzeto 18.5.2022. s: <https://naaee.org/>
38. *North American Association for Environmental Education* [NAAEE] (n.d.). U Linked in. Preuzeto 18.5.2022. s https://www.linkedin.com/?trk=organization_guest_nav_header_logo
39. *Novi udžbenik sociologije za novo doba* (2020). Školski portal. Preuzeto 28.5.2022. s <https://old.skolskiportal.hr/e-ucionica/novi-udzbenik-sociologije-za-novo-doba/16.04.2020./?fbclid=IwAR2IKru2iUA1EaYNZMgIvZn4f-6MSLNH9HQ2vm2KHYqIEIzy7djE8agZXkg>
40. Odluka o donošenju kurikuluma za nastavni predmet Sociologije za gimnazije u Republici Hrvatskoj NN7/2019. Preuzeto 7.9.2022. s https://narodne-novine.nn.hr/clanci/sluzbeni/2019_01_7_160.html
41. Pravilnik o udžbeničkom standardu te članovima stručnih povjerenstava za procjenu udžbenika i drugih obrazovnih materijala NN116/2018. Preuzeto 22.5.2022. s https://narodne-novine.nn.hr/clanci/sluzbeni/2019_01_9_196.html

42. Udžbenički standard NN 65/2003. Preuzeto 25.5.2022 s https://narodne-novine.nn.hr/clanci/sluzbeni/2003_04_63_749.html
43. Udžbenički standard NN 65/2013. Preuzeto 23.5.2022. s https://narodne-novine.nn.hr/clanci/sluzbeni/full/2013_05_65_1291.html
44. Ujević, T. (1991). Ekološki aspekti društvenog razvoja. *Revija za sociologiju*, 22(1), 191-204.
45. United States Environmental Protection Agency [EPA], (n.d.). *What is Environmental Education?* Preuzeto 10.5.2022. s <https://www.epa.gov/>
46. Uzelac, V. (1992). Međunarodne aktivnosti i naobrazba u odnosu na okoliš. *Socijalna ekologija* 1(3), 407-411.
47. Škola za život (n.d). Preuzeto 22.5.2022. s <https://skolazazivot.hr/>
48. Zakon o udžbenicima i drugim obrazovnim materijalima za osnovnu i srednju školu NN116/2018. Preuzeto 25.5.2022. s https://narodne-novine.nn.hr/clanci/sluzbeni/2018_12_116_2288.html

9. Sažetak

Tema ovog rada je komparativna analiza sadržaja srednjoškolskih udžbenika sociologije i načina na koji oni obrađuju nastavnu temu „Ekološke promjene“, odnosno „Ekološki izazovi suvremenog društva“. U prvom dijelu rada dan je teorijski okvir koji uključuje osvrt na ekološki odgoj i obrazovanje u svijetu, zatim na ekološki odgoj i obrazovanje u Hrvatskoj, te kratku analizu temeljnih dokumenata na kraju. U glavnom dijelu rada analizirana su četiri udžbenika sociologije nastala u razdoblju od 1997. do 2020. godine. Analiza je usmjerena na opširnost sadržaja, zastupljenost novih pojmova, likovno-grafički sadržaj te primjerenost i poticajnost zadataka i pitanja, a temelji se na zahtjevima i standardima „Kurikuluma za nastavni predmet Sociologija“ i „Udžbeničkog standarda“. Rezultati su pokazali kako su udžbenici od 1997. do 2020. godine pokazali napredak, posebice u načinu na koji se odnose prema učeniku. Reforma hrvatskog školstva pridonijela je tome da noviji udžbenici veći naglasak stavljaju na učenika i nužnost njegovog samostalnog rada i uključivanja u nastavni proces.

Ključne riječi: ekološko obrazovanje, udžbenik, kurikulum

The topic of this paper is analysis of high school Sociology textbooks and the way the topic of Environmental Changes is covered in them. The theoretical frame is given in the first part of the paper and it includes environmental education in the world and in Croatia, and short analysis of important documents in the end. In the main part of the paper four textbooks in the period from 1997 to 2020 are analyzed. The analysis puts focus on content, new terms, visual and graphic content and adequacy of questions and tasks. The analysis is based on guidelines and standards given in the “Sociology class curriculum” and “Standard for textbooks”. Results have shown, that in the period from 1997 to 2020, high school Sociology textbooks progressed in many ways, mostly regarding the attention given to students. Croatian education reform contributed to textbooks being more focused on students, their independent work and inclusion in teaching process.

Key words: environmental education, textbook, curriculum